

Rreth botuesit:

Qendra për Zgjidhjen Alternative të Kontesteve (ADRC) është organizatë me qendër në rajonin e Mitrovicës, puna e së cilës është e përqendruar në inkurajimin e komunikimit dhe mirëkuptimit të ndërsjellë ndërmjet komuniteteve dhe ndërmjetësimin e qasjes në drejtësi.

ADRC kontribuon në iniciativat dhe angazhimet më të gjera të pajtimit në rajonin e Mitrovicës duke ndërtuar potenciale njerëzore për dialog dhe negociata dhe duke siguruar një kornizë për angazhimin ndëretnik.

Qendra për Zgjidhjen Alternative të Kontesteve - Qendra për Ndërmjetësim Mitrovicë

Adresa: "Oliver Ivanović/Sami Frashëri", Nr.52 Mitrovicë, Kosovë

Kontakti: info@mediation-mitrovica.org

Website: www.mediation-mitrovica.org

Vlerësimi i Bashkëpunimit Ekonomik Ndëretnik në Kosovë

Në fokus: Rajoni i Mitrovicës, Prishtina dhe Graçanica

Ky hulumtim u realizua në kuadër të projektit “Nxitja e Kuptimit dhe Zhvillimit të Ndërsjellë” të financuar nga:

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Federal Department of Foreign Affairs FDFA

Përmbajtja dhe mendimet e shprehura në këtë dokument janë përgjegjësi të Autorit (ëve) dhe nuk reflektojnë domosdoshmërisht ato të Ambasadës Zvicerane në Kosovë.

Të gjitha të drejtat e rezervuara. Asnjë pjesë e këtij publikimi nuk mund të riprodhohet në ndonjë formë dhe mënyrë pa leje.

Mars 2021

Përmbajtja

Përmbledhje	4
Gjetjet kryesore:.....	5
Metodologjia	7
Hyrje	8
Seksioni 1.....	9
Pasqyrë e ekonomisë së Kosovës.....	9
Efektet e Dialogut në bashkëpunimin ekonomik dhe integrimin	10
Ekonomia në Prishtinë dhe komunat me shumicë shqiptare në rajonin e Mitrovicës	13
Ekonomia në zonat me shumicë serbe në Kosovë dhe ndikimi në bashkëpunimin ndëretnik	15
Sektori privat dhe mangësitë e tij.....	16
Konteksti i ndryshëm institucional për Kosovën Veriore dhe Graçanicën	17
Klima sfiduese e investimeve.....	20
Seksioni 2.....	22
Gjendja aktuale e bashkëpunimit ndëretnik dhe pengesat kryesore	22
Si ndikojnë në bashkëpunim gjuha, perceptimi i sigurisë dhe politika	29
Hendeku gjuhësor në rritje	29
Perceptimi i sigurisë ndikon në lëvizje	30
A është bashkëpunimi ekonomik i qëndrueshëm ndaj ndërhyrjeve politike?.....	32
Mangësitë e procesit të integrimit	33
Ekonomia emocionale	34
Mungesa e mbështetjes institucionale për bashkëpunimin ekonomik	38
Oda Ekonomike e Kosovës - frika nga e panjohura	40
Mbështetja e akterëve të tjerë joqeveritarë	41
PËRFUNDIMI:	43
REKOMANDIME:	43

Përmbledhje

Marrëdhëniet në mes të shqiptarëve të Kosovës dhe serbëve të Kosovës kanë qenë të tensionuara për dekada. Antagonizmat vazhdojnë nga trendet e diktura nga elitat politike dhe akterët e tjerë të shoqërisë. Sidoqoftë, ato mund të kundërshtohen nga rritja e komunikimit ndëretnik - qëndrueshmëria e të cilit mund të vendoset përmes bashkëpunimit ekonomik të bazuar në interes.

Fatkeqësisht, niveli i bashkëpunimit ekonomik në mes të bizneseve të drejtuara nga shqiptarët dhe bizneseve të drejtuara nga serbët është i pamjaftueshëm për të anuluar dëmin e rrëfimeve toksike. Paradoksisht, një impuls pozitiv nga liderët politik dhe akterët e shoqërisë është i nevojshëm për të katalizuar integrimin ekonomik, sygjeron ky hulumtim i realizuar nga Qendra për Zgjidhjen Alternative të Kontesteve.

Qëllimi i këtij hulumtimi është të oftojë një pasqyrë të gjendjes aktuale, sfidave, nevojave dhe potencialeve të bashkëpunimit ndëretnik në nivelin e biznesit në rajonin e Mitrovicës¹, Graçanicës dhe Prishtinës.

Projekti pjesë e të cilit është ky hulumtim, ka për qëllim të promovojë bashkëpunimin ekonomik ndëretnik dhe të raportojë në fushat që kërkojnë ndërhyrje. Gjetjet kryesore të hulumtimit do të prezantohen në një ngjarje të organizuar nga ADRC ku komunitetet do të përpilojnë ndërhyrje zhvillimore në shkallë të vogël për të adresuar çështjet e identifikuara nga ky raport.

Ky punim është i organizuar si në vijim: Seksioni 1 ofron një përmbledhje të situatës së përgjithshme socio-ekonomike të Kosovës dhe posaçërisht në komunat e rajonit të Mitrovicës, Prishtinës dhe Graçanicës. Seksioni 2 shtjellon bashkëpunimin ekonomik, paraqet dhe analizon gjetjet kryesore të bashkëpunimit në mes të komuniteteve, pengesat për të bërë biznes dhe mundësitë për përmirësuar bashkëpunimin ekonomik ndëretnik. Seksioni i fundit paraqet përfundimet dhe rekomandimet e punimit.

---

¹ Rajoni i Mitrovicës përfshin komunat: Leposaviq, Mitrovicë e Veriut, Zveçan, Zubin Potok, Mitrovicë e Jugut, Skenderaj dhe Vushtrri

Gjetjet kryesore:

- Prishtina mbetet rajoni më i zhvilluar, ndërsa Mitrovica është një nga rajonet më të varfura në Kosovë. Prej kur Trepça humbi rolin e saj dominues ekonomik si punëdhënësi më i madh në rajon, Mitrovica nuk arriti të kalojë me sukses në sektorët tjerë ekonomikë;
- Sektori privat në komunitetet me shumicë serbe është më pak i zhvilluar në krahasim me zonat tjera në Kosovë. Arsyet mund të gjenden në vijim:
  - mungesa e investimeve në sektorin privat për shkak të paqëndrueshmërisë politike, mosmarrëveshjeve të pazgjidhura politike dhe mosbesimit ndaj sistemit institucional;
  - mungesa e motivimit për t'u inkuadruar në sektorin privat për shkak të përceptimit të mundësive të mjaftueshme të punësimit në sektorin publik në zonat e populluara nga serbët;
  - vështirësitë për tu integruar ekonomikisht në Kosovë për shkak të pengesave gjuhësore, nacionalizmit ekonomik dhe pengesave administrative të shkaktuara nga procesi jo i plotë i integritimit;
  - vështirësitë për të eksportuar në Serbi për shkak të mungesës së tyre të konkurrencës dhe masave jo-tarifore në fuqi;
- Bizneset e drejtuara nga serbët nga Graçanica janë më të integruara ekonomikisht në ekonominë e Kosovës dhe kanë një shkallë më të lartë të bashkëpunimit me bizneset e drejtuara nga shqiptarët, në krahasim me bizneset e drejtuara nga serbët në Veriun e Kosovës². Megjithëse marrëveshjet e udhëhequra nga Brukseli kontribuan në integrimin ekonomik të bizneseve nga komunat me shumicë serbe të veriut të Kosovës, ndërveprimi i tyre biznesor mbetet kryesisht i përqëndruar në tregtinë me Serbinë. Arsyet kryesore për dallimet e identifikuar në mës të Graçanicës dhe komunave veriore kanë të bëjnë me:
  - integrimin jo të plotë institucional të katër komunave veriore në sistemin juridik të Kosovës;
  - lidhja territoriale e komunave veriore me Serbinë. Gjegjësisht, megjithëse ekziston një kërkesë e madhe për mallra të prodhuara në Serbi në të gjitha zonat me shumicë serbe në të gjithë Kosovën, lidhja territoriale e Veriut të Kosovës me Serbinë ofron një mundësi për bizneset e drejtuara nga serbët dhe për komunitetin për të marrë mallra në Serbi ose në tregun e gjerë të Kosovës. Tarifa 100% nuk ndikoi shumë në qasjen e produkteve serbe në Veriun e Kosovës pasi që bizneset mund të përdornin rrugë alternative për të shmangur IBM dhe Doganat e Kosovës;
- Bizneset e drejtuara nga serbët në Kosovë janë më të interesuar për bashkëpunim me bizneset e drejtuara nga shqiptarët sesa anasjelltas. Arsyet kryesore qëndron në madhësinë e tregjeve. Bizneset e drejtuara nga serbët kanë interes më të lartë për të marrë pjesë në tregun e gjerë të Kosovës, si në drejtim të shitjes së produktit të tyre tek shumica e popullatës, poashtu edhe në blerjen e mallrave dhe shërbimeve pasi që tregu ka më shumë për

---

² Leposaviq, Mitrovicë e Veriut, Zveçan dhe Zubin Potok

të ofruar. Në anën tjetër, pronarët e bizneseve shqiptare shfaqin interes më të ulët për të depërtuar në tregun e vogël të komunave me shumicë serbe. Për më tepër, sektori privat i dobët në këto zona nuk ka shumë për të ofruar për tregun e gjerë të Kosovës;

- Barriera gjuhësore mbetet një nga pengesat më të mëdha në krijimin e komunikimit dhe bashkëpunimit ekonomik;
- Për shkak të marrëdhënieve të dobëta ndëretnike dhe pengesës gjuhësore, shumë shqiptarë dhe serbë nuk ndihen plotësisht të sigurtë për të lëvizur lirshëm në zonat e dominuara nga komuniteti etnik i kundërt. Kjo pengesë në krijimin e bashkëpunimit ka më shumë nuanca pasi që ka zona me shumicë serbe të përceptuara si të sigurta nga shqiptarët (Graçanica) dhe zona të përceptuara si më pak të sigurta (katër komunat në pjesën veriore). E njëjta gjë qëndron për komunitetin serb. Prishtina përceptohet si më e sigurtë për të lëvizur lirshëm sesa Vushtrria, Skenderaji dhe Mitrovica e Jugut. Ky dallim në përceptimin e sigurisë në mes të rajonit të Mitrovicës dhe Prishtinës dhe Graçanicës është si rezultat i konfliktit 1998-1999, i cili ishte më intensiv në rajonin e Mitrovicës sesa në Prishtinë dhe për shkak të pasojave të tensioneve politike me dekada të gjata të cilat kryesisht kishin epiqendrën në Mitrovicë. Veriu i Kosovës përceptohet si rezultat ku takohen dy nacionalizmet;
- Fakti që shumë prej bizneseve të drejuara nga serbët mbeten të paregjistruara dhe veprojnë jashtë sistemit ligjor të Kosovës, duke përfshirë situatën e brishtë politike, ndikon në vendimin e kompanive të drejuara nga shqiptarët për të mos hyrë në bashkëpunim zyrtarë me kompanitë nga katër komunat veriore;
- Ekonomia emocionale apo nacionalizmi ekonomik është i pranishëm në një masë të caktuar në mesin e konsumatorëve. Sipas hulumtimit, 15 nga 63 të anketuar nga intervistat dhe diskutimet në tryeza të rrumbullakëta shprehën këtë besim duke dhënë shumë shembuj empirikë. Rezultati, megjithatë, tregoi gjithashtu se bizneset e drejuara nga shqiptarët dhe serbët, si çdo biznes tjetër, janë kryesisht të orientuara drejt fitimit. Pavarësisht kësaj, njërëzit e biznesit drejtohen nga preferencat ekonomike të konsumatorëve, gjë që i bën furnizuesit të sillen në përputhje me kërkesën e tregut;
- Nuk ka mbështetje të strukturuar institucionale nga niveli qëndror për të rritur bashkëpunimin ekonomik në mes të bizneseve të drejuara nga shqiptarët dhe serbët në Kosovë. Në anën tjetër, edhe pse institucionet lokale kanë kompetenca të kufizuara për të mbështetur bashkëpunimin ekonomik ndëretnik, përpjeket e tilla kanë tendencë të politizohen. Në fund, megjithëse tensionet politike mund të ndalojnë përkohësisht bashkëpunimin ekonomik, nuk ka politika sistemike për të dekurajuar bashkëpunimin ekonomik ndëretnik;
- Covid-19 lë pasojat të rënda për ekonominë botërore, përfshirë edhe Kosovën. Për shkak të strukturës ekonomike të Kosovës, e cila bazohet në tregti dhe shërbime, pasojat ekonomike janë edhe më shkatërruese. Zvogëlimi i shkëmbimit ekonomik në përgjithësi ndikoi edhe më negativisht në bashkëpunimin ndëretnik tashmë të ulët;

Metodologjia

Hipoteza kryesore e hulumtimit është se në zonat pas konfliktit, ndërtimi i lidhjeve të forta ekonomike dhe ndërvarësia në mes të palëve konfrontuese, përveç pasojave pozitive ekonomike, sjell gjithashtu mundësi për ndërtimin e paqes. Nga njëra anë, ndërvarësia ekonomike e bën konfliktin jo fitimprurës, si në nivelin individual ashtu edhe në atë kombëtar. Në anën tjetër, lidhjet e ngushta ekonomike dhe bashkëpunimi ekonomik vijnë me ripërtëritjen e pashmangshme të lidhjeve të komunikimit në mes të anëtarëve të grupeve etnike të kundërta. Kjo, nga ana tjetër, është esenciale për të thyer paragjykimet dhe për të humanizuar “anën tjetër”. Ndërveprimi dhe komunikimi më një palë kontestuese janë elemente themelore të çdo projekti paqeje. Ajo që dallon projektet e lidhjes ekonomike nga projektet e tjera të paqes është komponenti i fortë i qëndrueshmërisë që i përket komunikimit dhe ndërveprimit në mes të palëve të konfrontuara.

Ky hulumtim i realizuar ndërmejt korrikut 2020 dhe shkurtit 2021, bazohet në analizën e kërkimeve në tavolinë dhe metodave cilësore. Kërkimi në tavolinë përfshin konsultimin e studimeve të disponueshme socio-ekonomike mbi ekonominë e Kosovës, ekonominë në zonat e populluara nga serbët dhe studime në lidhje me marrëdhëniet ndëretnike dhe bashkëpunimin në mes të komuniteteve në Kosovë. Kjo fazë e hulumtimit gjithashtu konsultoi marrëveshjet teknike dhe politike të arritura në mes të Kosovës dhe Serbisë dhe analizoi efektet e tyre në integrimin ekonomik të komunitetit serb në Kosovë.

Kërkimi cilësor përbëhet nga intervista të thella me akterë të ndryshëm dhe tryeza të rrumbullakëta të zhvilluara me profesionistë të cilët janë të angazhuar në bashkëpunimin ekonomik. Intervistat u zhvilluan me 33 përfaqësues të bizneseve³ (19 sipërmarrës serb and 14 sipërmarrës shqiptarë). Përveç kësaj, intervistat u zhvilluan me Ministrinë e Bujqësisë dhe Ministrinë e Ekonomisë dhe Ambientit, përfaqësues të Komunës së Prishtinës⁴ dhe Komunës së Mitrovicës së Jugut, përfaqësues nga Oda Ekonomike e Kosovës dhe grupeve të interesit.⁵ Pyetjet drejtuar palëve kishin për qëllim të vlerësonin shkallën aktuale të bashkëpunimit ekonomik ndëretnik dhe gatishmërinë e komuniteteve serbe dhe shqiptare për të punuar së bashku; ato gjithashtu shqyrtuan sfidat dhe pengesat kryesore me të cilat përballen bizneset gjatë bashkëpunimit me komunitetet e tjera. Katër tryeza të rrumbullakëta u zhvilluan me profesionistë në fushat përkatëse nga rajoni i Mitrovicës, Prishtinë dhe Graçanicë. Në total, 19 profesionistë

---

³ Barnatore në Mitrovicën e Veriut; Etno Kuca në Graçanicë; Fermer në Zubin Potok; Kompani ndërtimore në Mitrovicën e Veriut; Kombinat (kompani hotelierike) në Mitrovicën e Veriut dhe Zveçan; Prodhues dhe distributor të mjaltit në Zveçan; Furrë në Zveçan; Kompani përpunuese në Graçanicë; Sallon i mobiljeve Stanic në Zubin Potok; Sallon i mobiljeve Simpo në Zubin Potok; Supermarket në Zubin Potok; Kompani hotelierike në Leposaviq, Kompani hotelierike në Zubin Potok; Kompani hotelierike Vez në Mitrovicën e Veriut; Sallon i mobiljeve dhe zdrukhtari në Zveçan; Transportues privat në Mitrovicën e Veriut; Pompë e benzinës në Zveçan; Verari në Leposaviq; Kooperativë bujqësore Zveçan; Kompania "Aurora"; Kompania ndërtimore Bunjamin në Mitrovicë; Kompania ndërtimore Rukolli në Skenderaj; Kompania "Araf"; Qendra Bonevet; Polymath Labs; Kolegji Riinvest; Kompania Sheraton; Kompania TrePharm; Kompania ITBM; Shitorja e bizhuterive Goldsmith në Skenderaj; Pruthi Sport; Kompania SME në Prishtinë; Villastar.

⁴ Zyra Ekonomike dhe Zyra për Kthim dhe Komunitete, Komuna e Prishtinës

⁵ ARDA në Mitrovicën e Veriut; Qendra e Inovacionit në Prishtinë; Shoqata Kosovare për Marketing të Veshmbathjeve; Fondi Kosovar për Garanci Kreditore; Instituti për Zhvillimin Ekonomik Territorial

morën pjesë në këto diskutime. Ata mbështetën hulumtimin duke analizuar gjetjet dhe disa nga specifikat kryesore në lidhje me dallimet në kontekstin e komunave të synuara.

Hyrje

Përveç viktimave dhe dëmeve materiale, konfliktet ndëretnike lënë pasoja shkatërruese: shoqëri të ndara që nuk komunikojnë dhe urrejtje që krijon bazën për ndërtimin e narrativave kombëtare të njëanshme me potencial të madh për të çnjerëzuar palën tjetër. Urat e prishura të komunikimit në mes të grupeve etnike, narrativat e njëanshme dhe çnjerëzimi janë kontribuesit kryesorë në vazhdimin e konfliktit dhe ringjalljen e tij të mundshme. Përkundër kësaj, forcimi i bashkëpunimit në mes të anëtarëve të shoqërisë të të dy palëve të kundërta lehtëson komunikimin e qëndrueshëm ndërmjet anëtarëve të grupeve etnike. Kjo është esenciale për të thyer paragjykimet dhe narrivat e njëanshme në planin afatgjatë. Kjo gjë u vërtetua nga hulumtimi në lidhje me nivelin e komunikimit në mes të serbëve dhe shqiptarëve në qytetin e ndarë të Mitrovicës, të realizuar nga Qendra për Zgjidhjen Alternative të Kontesteve. Sondazhi që përfshiu të dy grupet etnike, përkatësisht serbët dhe shqiptarët, dëshmoi kauzalitet të drejtëpërdrejtë midis shkallës së komunikimit me “anën tjetër” dhe shkallës së distancës etnike ndaj “anës tjetër”. Shqiptarët që komunikojnë më shumë me anën tjetër, pavarësisht nëse ata punojnë ose bëjnë tregti me serbët, kanë distancë më të ulët etnike ndaj atij grupi etnik dhe anasjelltas. Një aspekt tjetër i komunikimit ndëretnik në Mitrovicë i shfaqur në hulumtimin e ADRC-së është se komunikimi dhe ndërveprimi me “anën tjetër” ndodh kryesisht nga interesi ekonomik ose nevojat e biznesit.⁶

Prandaj, mund të postulohet që normalizimi ekonomik i marrëdhënieve në nivelin e komunitetit mund të kontribuojë gjithashtu në normalizimin politik të marrëdhënieve dhe ndryshimin e diskursit të elitave politike.

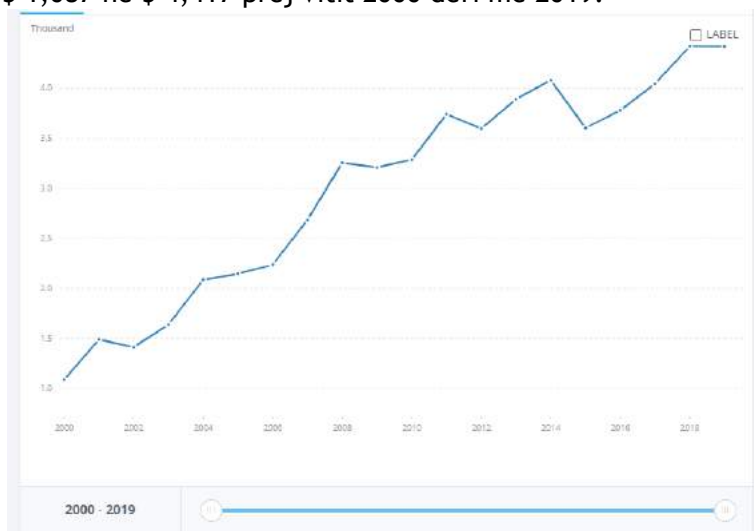
---

⁶ [Qendra për Zgjidhjen Alternative të Kontesteve, “Përtej Urës: Simbolizmi i Lirisë së Lëvizjes dhe Sigurisë”, 2017](#)

Seksioni 1.

Pasqyrë e ekonomisë së Kosovës

Sipas treguesve makroekonomikë, ekonomia e Kosovës ka rritje të vazhdueshme në 20 vitet e fundit. Të dhënat e Bankës Botërore të paraqitura në grafikun më poshtë, tregojnë se BPV për kokë banori u rrit nga \$ 1,087 në \$ 4,417 prej vitit 2000 deri më 2019.⁷

Figurë: BPV për kokë banori në Kosovë 2000 - 2019 (Burimi: Banka Botërore)

Sipas pasqyrës së Bankës Botërore për ekonominë e Kosovës, meqenëse Kosova ka një bazë më të ulët ekonomike, rritja ka qenë më e lartë se e fqinjëve të saj në dekadën e kaluar, por, kjo rritje nuk ka qenë e mjaftueshme për të siguruar punë të mjaftueshme, veçanërisht për gratë dhe të rinjtë, ose për të zvogëluar në mënyrë të konsiderueshme nivelet e larta të papunësisë. Modeli i rritjes mbështetet kryesisht në remitencat për të furnizuar konsumin e brendshëm, por kohët e fundit është zhvendosur në më shumë investime dhe rritje të drejtuar nga eksporti.⁸

Gjatë dy dekadave të fundit, pavarësisht normës së qëndrueshme të rritjes, shkalla e papunësisë së bashku me treguesit e tjerë të tregut të punës - mbetet më e dobëta në rajonin e Ballkanit Perëndimor, pasi më pak se një e treta e popullatës së rritur mban një vend pune - me gati nëntë në dhjetë gra që nuk punojnë dhe rreth pesëdhjetë përqind e të rinjëve të vendit të papunë. Kosova ka popullsinë më të re në Evropë. Të rinjtë (nën 15 vjeç) përbën 25.7% të popullatës, ndërsa moshë e punës (15-64) përbën 67.6%. Vetëm tetë përqind e popullatës së Kosovës janë të moshuar, krahasuar me 19% Bashkimin Evropian.^{9 10}

7

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2019&locations=XK&start=2000&view=chart>

⁸ <https://www.worldbank.org/en/country/kosovo/overview>

⁹ Banka Botërore, "Diagnostifikimi i Punës Kosovë", 2017

¹⁰ Popullsia totale e vlerësuar në Kosovë është 1.8 milion. Regjistrimi i popullsisë në vitin 2011, i realizuar nga autoritetet e Kosovës u bojkotua nga shumica e komunitetit serb. Vlerësohet se rreth 120.000 serb jetojnë në Kosovë.

Sektorët ekonomikë që janë punëdhënësit më të mëdhenj janë: tregtia me 17.0%; ndërtimtaria me 12.6%; prodhimi me 11.9%; dhe arsimit me 10.0%. Ndërsa sektorët tjerë, kanë një përqindje më të ulët.

Sipas raportit të Agjencisë së Statistikave të Kosovës për vitin 2018, aktivitetet e mëposhtme ekonomike kontribuojnë më së shumti në BPV-në e Kosovës: Tregtia me shumicë dhe pakicë dhe riparimi i automjeteve dhe motoçikletave me 13%, Prodhimi me 11.3%, Ndërtimtaria me 8.7%, Administrata publike, mbrojtja dhe sigurimi i detyrueshëm shoqërorë me 7.8%, Aktivitetet e pasurive të paluajtshme me 7.4%, Bujqësia, pylltaria dhe peshkimi me 7.2%.¹¹

Përveç treguesve zyrtarë makroekonomikë me të cilët institucionet e Kosovës regjistrojnë dhe paraqesin gjendjen e ekonomisë formale, ka vlerësime se madhësia e ekonomisë joformale apo ekonomisë në hije përbën rreth 30% të BPV-së së Kosovës ose rreth 1.8 miliardë euro. Gjithashtu, shkak kryesor i ekonomisë në hije konsiderohet të jetë papunësia e lartë.¹²

Efektet e Dialogut në bashkëpunimin ekonomik dhe integrimin

Kur bëhet fjalë për kontekstin politik në lidhje me temën e këtij hulumtimi, është e rëndësishme të përmendet se procesi i vazhdueshëm i dialogut në mes të Kosovës dhe Serbisë ndikon në integrimin ekonomik dhe administrativ të komunave me shumicë serbe, si dhe në marrëdhëniet ndëretnike.

Përkatësisht, pas një mosmarrëveshje të gjatë politike në mes të Kosovës dhe Serbisë dhe status quo-së të komunave veriore në Kosovë, BE inicoi dialogun në mes të palëve kontesuese në vitin 2011 për të zgjidhur çështjet teknike dhe politike të cilat po pengonin marrëdhëniet. Në fazën e parë të negociatave teknike, gjithsej 6 marrëveshje që ndër të tjerash, kishin për qëllim rregullimin e shkëmbimit ekonomik, u arritën në 2011 dhe 2012: Liria e lëvizjes, Regjistri civil, Vulat doganore, Njohja e diplomave, IBM¹³, Përfaqësimi rajonal¹⁴.

Pas marrëveshjeve teknike të arritura, marrëveshja e parë politike e quajtur “Marrëveshja e Parë e Parimeve që Rregullojnë Normalizimin e Marrëdhënieve” (e njohur si marrëveshja e Brukselit) u arrit në 2013. Kjo marrëveshje përcaktoi integrimin e Veriut të Kosovës në sistemin institucional të Kosovës¹⁵ dhe u pasua nga më shumë marrëveshje të arritura në lidhje me integrimin e serbëve të Kosovës dhe bashkëpunimin ekonomik ndërmjet Kosovës dhe Serbisë - më e rëndësishmja, marrëveshja për krijimin e Asociacionit/Komunitetit të Komunave me shumicë serbe, marrëveshja për sigurimin e automjeteve si dhe memorandumit i mirëkuptimit në mes të Odës Ekonomike të Serbisë dhe Odës Ekonomike të Kosovës.

Në memorandumin e tyre të parë të nënshkruar në 2013, ndër të tjerash, të dy odat u pajtuan të shkëmbejnë informacione dhe të analizojnë tregjet; të mbështesin ndërmarrjet e tyre anëtare në bashkëpunime të ndryshme tregtare dhe ekonomike; të organizojnë ngjarje të përbashkëta dhe të

¹¹ Agjencia e Statistikave të Kosovës, “Bruto Produkti Vendor 2008-2018”, 2019

¹² British Council, “Studimi i Sfidave që Ndalojnë Zhvillimin e NMVM-ve në Kosovë”, 2018

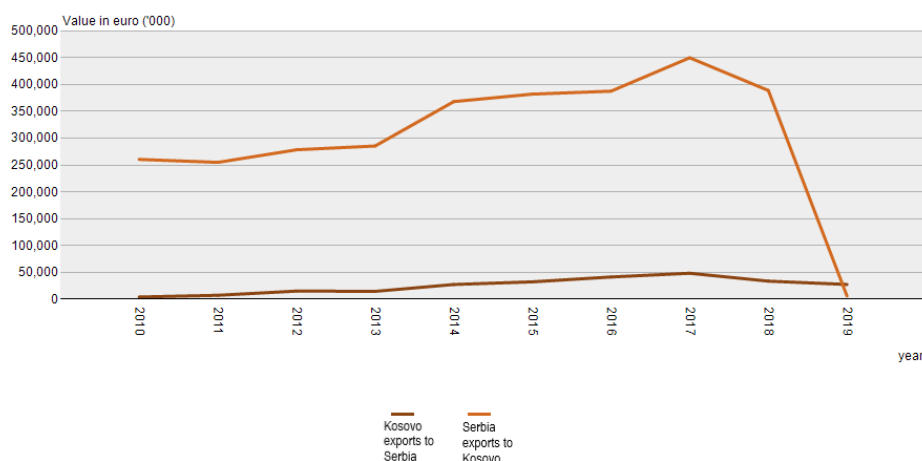
¹³ Beogradi i referohet kësaj shkurtesë si Menaxhimi i Integruar i Kalimeve, ndërsa Prishtina i referohet si Menaxhimi i Integruar i Kufirit

¹⁴ Të gjitha marrëveshjet mund t'i gjeni në: <http://www.kim.gov.rs/eng/pregovaracki-proces.php>

¹⁵ <http://www.kim.gov.rs/eng/p03.php>

promovojnë mundësi partneriteti.¹⁶ Në aneksin e këtij memorandumi të nënshkruar në vitin 2013, odat u pajtuan më tej për të promovuar dhe bashkëpunuar në azhurnimin e mekanizmave alternative të zgjidhjes së kontesteve me qëllim të zgjidhjes së kontesteve tregtare në mes të ndërmarrjeve të tyre të antarësuar.¹⁷ Në fund, dy anekse shtesë u nënshkruan në lidhje me shkëmbimin e zyrtarëve ndërlidhës në zyrat e njëri-tjetrit;¹⁸ dhe një aneks lidhur me angazhimin për të rivendosur trafikun postar në mes të zyrave të Postës së Serbisë dhe Kosovës.¹⁹

Si rezultat i turbulencës politike në mes të palëve të shkaktuara nga akuzat e ndërsjella për vonesën e qëllimshme të zbatimit të marrëveshjeve dhe lobimin e Serbisë kundër aplikimit të Kosovës për anëtarësim në INTERPOL, në nëntor 2018, Kosova paraqiti tarifën 100% për produktet nga Serbia dhe Bosnja dhe Hercegovina. Ky veprim e ndaloi dialogun e lehtësuar nga BE-ja për 18 muaj, ndërsa ai rifilloi në mes të vitit 2020 pas ndërhyrjes së përbashkët të Francës dhe Gjermanisë.²⁰ Ky vendim gjithashtu shkaktoi pothuajse çrregullim të plotë të eksportit të Serbisë në Kosovë. Siç shihet në figurën më poshtë, eksporti i Serbisë në Kosovë u rrit nga 260 milion euro në 2010 në 450 milion euro në 2017, dhe më në fund pati një rënie të pjerrët në vitin 2019.

Figurë: Shkëmbimi ekonomik në mes të Serbisë dhe Kosovës 2010 - 2019 (Burimi: Agjencia e Statistikave të Kosovës)

¹⁶ [Memorandumi i Mirëkuptimit në mes të Odës Ekonomike dhe Industrisë së Serbisë dhe Odës Ekonomike të Kosovës, e nënshkruar në Bruksel, 2013](#)

¹⁷ [Shtojcë e Memorandimit të Mirëkuptimit në mes të Odës Ekonomike dhe Industrisë së Serbisë dhe Odës Ekonomike të Kosovës, e nënshkruar në Bruksel, 2013](#)

¹⁸ [Shtojcë Nr.2.1 e Memorandimit të Mirëkuptimit në mes të Odës Ekonomike dhe Industrisë së Serbisë dhe Odës Ekonomike të Kosovës, e nënshkruar në Bruksel, 2015](#)

¹⁹ [Aneks Nr.3 i Memorandimit të Mirëkuptimit në mes të Odës Ekonomike dhe Industrisë së Serbisë dhe Odës Ekonomike të Kosovës, e nënshkruar në Bruksel, 2015](#)

²⁰ Sidoqoftë, duhet të theksohet se dialogu i udhëhequr nga BE rifilloi gjithashtu si “pasojë pozitive” e presionit të Administratës Amerikane ndaj qeverisë së Kosovës për të hequr reciprocitetin për shkak të interesit të tyre të veçantë për të ndjekur procesin e negociatave i cili do të çojë në marrëveshjen e Uashingtonit në shtator 2020.

Dialogu rifilloi menjëherë sapo koalicioni i ri qeveritar i themeluar në qershor 2020 anuloi vendimin e paraqitur për masat e reciprocitetit²¹, të cilat rezultuan në rivendosjen e shkëmbimit ekonomik dhe dialogun me Serbinë - njëra e lehtësuar nga BE-ja dhe tjetra e lehtësuar nga SHBA.

Në shtator 2020, nën lehtësimin e Administratës së SHBA-së, Beogradi dhe Prishtina nënshkruan individualisht dy marrëveshje paksë të ndryshme të pranuar në letrat e ndara të nënshkruara nga presidenti i atëhershëm i Shteteve të Bashkuara, Donald Trump. Dokumentet e nënshkruara nga palët u quajtën Marrëveshja e Normalizimit Ekonomik²², dhe ajo kompletoi dokumentet e nënshkruara më parë lidhur me linjën ajrore, hekurudhën dhe autostradën (Autostrada e Paqes). Marrëveshja përmban pika në lidhje me kryerjen e një studimi të fizibilitetit për qëllime të ndarjes së liqenit të Ujmanit si furnizim i besueshëm i ujit dhe energjisë; studim fizibiliteti për lidhjen e infrastrukturës hekurudhore Beograd-Prishtinë me një port të thellë detar në Adriatik; Bashkëpunimi me Koorporatën Ndërkombëtare të SHBA-së për Zhvillim Financiar, e cila do të hapte zyrat e saj në Beograd, me qëllim të funksionalizimit të Autostradës së Paqes, lidhjeve hekurudhore, duke siguruar financim për të mbështetur ndërmarrjet e vogla dhe të mesme (NVM); anëtarësimi i Serbisë dhe Kosovës në “zonën mini-Schengen”.²³

Sidoqoftë, siç e pranojnë edhe lehtësuesit, shumë nga marrëveshjet e arritura janë ose të pazbatuara ose përballen me sfida të vazhdueshme në zbatim, siç është posaçërisht me rastin e Marrëveshjes për Përfaqësimin Rajonal. Sipas Përfaqësuesit Special të BE-së për dialogun në mes të Beogradit dhe Prishtinës, Miroslav Lajcak, dialogu i lehtësuar nga BE është korniza e vetme për zgjidhjen e çështjeve të zbatimit, dhe pa një kornizë të tillë, çështjet do të “trajtoheshin në media” dhe në mënyre të pashmangshme do të ngriteshin tensionet.

Kjo është pikërisht ajo që është e rëndësishme të theksohet - marrëdhëniet politike në mes të qeverive në Beograd dhe Prishtinë dhe statusi i dialogut vazhdojnë të kenë një ndikim në bashkëpunimin jo vetëm në mes të dy palëve, por edhe në mes të bizneseve të drejtuara nga serbët dhe shqiptarët në Kosovë dhe integritit ekonomik të zonave të populluara nga serbët. Më shumë detaje mbi problemet praktike që u shfaqën pas fillimit të integritit të Veriut të Kosovës që ndikojnë në integritimin ekonomik do të shtjellohen më tej në Seksionin 2 të këtij hulumtimi.

---

²¹ Herët në prill 2020, Kryeministri Albin Kurti shfuqizoi masën e tarifës 100% dhe e zëvendësoi atë me masën e reciprocitetit. Vendimi hoqi taksat, por bëri që bizneset serbe të mos ishin në gjendje të vazhdonin importin pasi u kërkohej të përdornin dokumentacionin dhe frazat e përcaktimit të statusit siç janë "Republika e Kosovës".

²² [Marrëveshja për Normalizimin Ekonomik në mes të Kosovës dhe Serbisë, e nënshkruar në Uashington, 2020](#)

²³ <https://www.euronews.com/2019/11/11/western-balkan-leaders-plot-their-own-mini-schengen-zone>

Ekonomia në Prishtinë dhe komunat me shumicë shqiptare në rajonin e Mitrovicës

Kosova është e ndarë administrativisht në shtatë rajone dhe 38 komuna, Prishtina është kryeqyteti dhe qendra ekonomike e Kosovës. Përderisa Prishtina është qyteti me rritjen më të shpejtë në Kosovë pas konfliktit të vitit 1999, rajoni i Mitrovicës mbetet një nga rajonet më të varfura sipas treguesve të Bankës Botërore.²⁴ Dominimin ekonomik të Prishtinës mbi rajonet e tjera të Kosovës e konfirmon edhe sondazhi i publikuar nga Agjencia e Statistikave të Kosovës lidhur me investimet ekonomike të Kosovës në vitin 2019. Nga të gjitha investimet e bëra në Kosovë, 48.86% janë investime nga rajoni i Prishtinës, ndërsa në anën tjetër, bizneset e Rajonit të Mitrovicës kontribuan në investimet e përgjithshme në 2019 me vetëm 7.39%.²⁵

Struktura ekonomike e Prishtinës është e orientuar kryesisht në tregti dhe shërbime. Bazuar në të dhënat e Ministrisë së Tregtisë dhe Industrisë, nga 13.306 biznese të regjistruara, 54% e tyre janë të regjistruar në sektorin e tregtisë me shumicë dhe pakicë, hotele dhe restorante, 15% me transport, magazinim dhe komunikim, 8% me patundshmëri dhe vetëm 4% me veprimtari përpunuese.²⁶

Aktivitetet ekonomike të shërbimit që përbëjnë avantazhin konkurrues të Prishtinës janë të përqendruara kryesisht në hapësirën urbane të qendrës së qytetit dhe zonat urbane të lagjeve: "Dardania", "Ulpiana", "Kodra e Diellit", "Lakërishta", "Qendra" dhe "Aktashi". Në zonën e Qendrës, dominojnë institucionet administrative të pushteti qendror dhe lokale, hotelet, restorantet bankat, objektet kulturore, lokalet tregtare me pakicë dhe selitë e zyreve të bizneseve të ndryshme. Në zonat tjera të urbanizuara në kuadër të veprimtarive terciare ushtrohet aktiviteti i llojllojshëm i shërbimeve duke dominuar tregtia me pakicë dhe restorantet. Në vitet e fundit, Prishtina ka luajtur një rol vendimtar në ofrimin e mundësive për mbajtjen e panairëve në qendër të qytetit, duke mbështetur kështu promovimin e bizneseve të vogla, artizanatet dhe bizneset familjare.²⁷

Nyjat kryesore ekonomike në Komunën e Prishtinës shtrihen në aksin rrugor Prishtinë - Fushë Kosovë dhe Prishtinë - Ferizaj. Plani dhe Strategjia e Zhvillimit Urban të Prishtinës për vitet 2004/2020+ definoi lokacionet për veprimtari ekonomike dhe jo-ekonomike si: unazat e qytetit, autostrada Prishtinë - Merdare, nyjat strategjike për zhvillim të ekonomive shërbyese (Prishtinë - Aeroport), zona industriale ekzistuese prej 60ha, zona industriale prej 600 ha si dhe Prishtina e Re me një sipërfaqe prej 1000 ha. Këto hapësira ofrojnë mundësi shtesë për zhvillimin e biznesit sipas standardeve më të mira.²⁸

Rajoni i Mitrovicës ndodhet në pjesën veriore të Kosovës. Ai përbëhet nga shtatë komuna, tri prej të cilave janë me shumicë shqiptare²⁹, dhe katër komuna më shumicë serbe.³⁰ Dekada pas Luftës së Dytë Botërore, ekonomia e rajonit të Mitrovicës ishte shumë e varur nga miniera e Trepçës, e

²⁴ Shkalla e varfërisë në Prishtinë është 16%, ndërsa në rajonin e Mitrovicës shkalla e varfërisë është 44%. Referenca: [Banka Botërore, "Diagnostikimi Sistemik i Vendit Republika e Kosovës", 2017](#)

²⁵ [Agjencia e Statistikave të Kosovës, "Statistikat e Investimeve në Ndërmarrje 2019", 2020](#)

²⁶ <https://Pristinaonline.com/drejtjorite/ekonomi-dhe-zhvillim-lokal/ekonomia>

²⁷ [Strategjia e Zhvillimit Lokal Ekonomik për Komunën e Prishtinës 2013-2016](#)

²⁸ Ibid.

²⁹ Mitrovica e Jugut, Skenderaj dhe Vushtrri

³⁰ Leposaviq, Mitrovica e Veriut, Zveçan, Zubin Potok. Në këtë dokument referohen si Veriu i Kosovës.

cila në kulmin e saj në 1988 kishte të punësuar pothuajse 23.000 punëtorë.³¹ Periudha e viteve 90-ta të shekullit të kaluar solli konfliktin dhe tranzicionin e sistemit ekonomik, ku Trepça humbi pjesën më të madhe të rëndësisë së saj ekonomike në këtë rajon. Tranzicioni i pasuksesshëm ekonomik shënon periudhën pas konfliktit dhe rajoni mbetet i pazhvilluar dhe i ndarë përgjatë vijave etnike.

Përbërja e sektorit privat në zonat e rajonit me shumicë shqiptare dhe me shumicë serbe është shumë e ngjashme sa i përket gjashtë sektorëve më të mëdhenj të aktiviteteve edhe pse pjesa e tyre ndryshon. Prodhimi, tregtia me shumicë dhe pakicë, riparimi i automjeteve dhe motoçikletave dhe ndërtimtaria përbëjnë pjesën më të madhe të sektorit privat të rajonit të Mitrovicës.³²

Sa i përket strukturës ekonomike në komunat me shumicë shqiptare të rajonit të Mitrovicës, sipas bazës së të dhënave të Administratës Tatimore të Kosovës (ATK), sektori privat i Mitrovicës së Jugut dominohet nga sektorët e tregtisë; ndërtimtaria; prodhimi (sidomos i ushqimit), dhe bujqësia dhe pylltaria. Të dhënat tregojnë dallime të vogla në përbërjen e sektorit privat nëpër komunat e këtij nënrajonit. Në Skenderaj, ndërtimtaria (24%); prodhimi (15%); tregtia (14%); dhe bujqësia dhe pylltaria (12%) përbëjnë pjesën më të madhe të sektorit privat. Në Vushtri, prodhimi (24%) është sektori më i madh, i ndjekur nga tregtia (21%); ndërtimtaria (14%) dhe bujqësia dhe pylltaria (10%). Në Mitrovicën e Jugut, sektori i bujqësisë dhe pyjeve përfshin vetëm 5% të sektorit privat, ndërsa prodhimi (19%), tregtia (18%) dhe ndërtimtaria (15%)³³.

Sektorët e prodhimit, tregtisë me shumicë, ndërtimtarisë, shëndetësisë dhe punës sociale, shërbimeve të tjera dhe shërbimeve profesionale, shkencore dhe teknike punësuan pothuajse tre të katërtat (72%) të punëtorëve në tre komuna me shumicë shqiptare të rajonit të Mitrovicës në vitin 2014.³⁴

Sipas sondazhit të realizuar nga Programi i Kombeve të Bashkuara për Zhvillim me NVM-të³⁵ në komunat me shumicë shqiptare të rajonit të Mitrovicës, pengesat kryesore për të bërë biznes njihen në paqëndrueshmërinë politike të rajonit, konkurrencën e padrejtë, mungesën dhe koston e furnizimit me energji, taksat e larta dhe korrupsionin.³⁶

³¹ https://www.esiweb.org/pdf/esi_bridges_id_2_b.pdf

³² [UNDP, "Rajoni i Mitrovicës Vlerësimi Bazë", 2016](#)

³³ Ibid

³⁴ Ibid

³⁵ Ndërmarrje e vogël dhe e mesme

³⁶ [UNDP, "Rajoni i Mitrovicës Vlerësimi Bazë", 2016](#)

Ky përceptim u konfirmua gjithashtu në intervistën me një sipërmarrës nga Mitrovica e Jugut duke folur për tranzicionin e pasuksesshëm ekonomik pasi miniera e Trepçës humbi fuqinë e saj ekonomike në rajon:

" Rënia e Trepçës i zuri njerëzit të papërgatitur për tranzicionin ekonomik dhe shkatërrimin ekonomik të shkaktuar nga konflikti edhe më tej krijoi vështirësi për njerëzit e rajonit të Mitrovicës për tu rikuperuar ekonomikisht. Në anën tjetër, paqëndrueshmëria aktuale politike në rajon ia pushton mendjet e njerëzve me marrëdhënie ndëretnike në vend të ideve ekonomike ".

Megjithatë, janë bërë disa përpjekje nga autoritetet për të lehtësuar përparimin ekonomik në Mitrovicën e Jugut pasi ekzistojnë tre zona ekonomike të krijuara me qëllim të lehtësimit dhe promovimit të punës së bizneseve:

Parku i Biznesit në Mitrovicë është krijuar në vitin 2012 me sipërfaqe prej 3.5 ha. Momentalisht është i plotësuar me 24 biznese të cilat ushtrojnë veprimtarinë e tyre biznese, duke filluar nga riciklimi i plastikës, zdrukthëtaria, prodhimin e thasëve të letrës, tekstilit, prodhime metalike etj. Nuk ka hapësira të lira për vendosje të bizneseve në këtë Park.³⁷

Parku Industrial në Mitrovicë (Frashër i Vogël-Zhigovina) është krijuar në vitin 2014 me sipërfaqe prej 48 ha. Ministria e Tregtisë dhe Industrisë përmes Agjencisë për Investime dhe Përkrahjen e Ndërmarrjeve në Kosovë (KIESA), së bashku me komunën në vitin 2014 kanë filluar investimet e para këtë park, mirëpo në mungesë të mjeteve buxhetore ende nuk është arritur finalizimi i ndërtimit të infrastrukturës fizike, megjithatë ka filluar nënshkrimi i kontratave për vendosjen e disa bizneseve, duke përfshirë veprimtari të ndryshme si: prodhimin e mobileve, prodhimin e ngjyrave dhe ngjitësve, prodhimin e dyerve nga druri, përpunimin e mbetjeve medicinale etj. Deri më tani veprimtarinë biznese ka filluar vetëm një biznes.

Parku Industrial në Vushtrri (Lumadh) është krijuar në vitin 2018 me sipërfaqe prej 14.86 ha. Ministria e Tregtisë dhe Industrisë përmes Agjencisë për Investime dhe Përkrahjen e Ndërmarrjeve në Kosovë (KIESA), në vitin 2019 ka filluar investimet në Ndërtimin e infrastrukturës fizike për vendosjes së bizneseve në këtë park.³⁸

Ekonomia në zonat me shumicë serbe në Kosovë dhe ndikimi në bashkëpunimin ndëretnik

Nga 38 komunat në Kosovë, dhjetë janë me shumicë të komunitetit serb (gjashtë në jug të Kosovës dhe katër në veri të Kosovës). Katër komunat me shumicë serbe në rajonin e Mitrovicës funksiononin pothuajse plotësisht jashtë sistemit institucional të Kosovës derisa Marrëveshja e Parë e Parimeve që Rregullon Normalizimin e Marrëdhënieve në mes të Beogradit dhe Prishtinës u

---

³⁷ <https://kiesa.rks-gov.net/page.aspx?id=2,90>

³⁸ <https://kiesa.rks-gov.net/page.aspx?id=2,178>

nënshkrua në vitin 2013 (Marrëveshja e Brukselit).³⁹ Marrëveshja me 15 pika krijoi kushte për integrimin e këtyre katër komunave në sistemin e Kosovës. Integrimi është ende në vazhdim dhe nuk ka përfunduar plotësisht as pas shtatë viteve, pasi shumë nga marrëveshjet e arritura nuk janë zbatuar ende.

Kur bëhet fjalë për ekonominë në zonat e populluara nga serbët, është e rëndësishme të theksohet varësia e gjerë e këyre zonave nga buxheti i Qeverisë së Serbisë, përkatësisht - pagat, pensionet dhe mirëqenia sociale. Nuk ka informacion të saktë se sa njerëz janë në listat e pagave të institucioneve dhe ndërmarrjeve të drejtuara nga Serbia. Megjithatë, ka tregues të përqindjes së njerëzve të varur nga këto të ardhura. Gjegjësisht, pas përfundimit të konfliktit të vitit 1999, autoritetet serbe vazhduan të financojnë institucionet dhe ndërmarrjet publike në Kosovë, si ato që mbetën funksionale siç janë arsimiti, kujdesi shëndetësor dhe sistemi i mirëqenies sociale; poashtu edhe ato që nuk janë funksionale. Sipas hulumtimit të Institutit për Zhvillimin Ekonomik Territorial (InTER), janë rreth 8.000 të punësuar në këto institucione vetëm në katër komunat veriore.⁴⁰

Duke llogaritur përfitimin financiar të këtyre të ardhurave për familjet e tyre, InTER konkludon se afërsisht 80% e banorëve të Veriut të Kosovës varen financiarisht nga buxheti i Serbisë.⁴¹ Situata nuk duhet të jetë ndryshe në zonat e tjera të populluara nga serbët. Sipas sondazhit të kryer nga NGO Aktiv në zonat e populluara nga serbët në Kosovë, 26% e njerëzve të anketuar janë të punësuar nga sistemi institucional i Serbisë, ndërsa rreth 9.3% e të anketuarve janë të punësuar nga sistemi institucional i Kosovës, dhe vetëm 18.3% e njerëzve punojnë në sektorin privat⁴². Përveç kësaj, Serbia vazhdon të investojë në projekte zhvillimore në zonat e populluara nga serbët në Kosovë⁴³. Kjo politikë e sigurimit të ndihmës financiare dhe shërbimeve të nevojshme të tilla si arsimiti dhe sigurimi shëndetësor rezulton nga qëllimi i qeverisë serbe për t'u përpjekur të ndalojë emigrimin e mëtejshëm të popullatës serbe nga zona pas konfliktit të Kosovës.

Sektori privat dhe mangësitë e tij

Për më tepër, hulumtimi dëshmoi se sektori privat në zonat me shumicë serbe mbetet i pazhvilluar dhe i varur nga shpenzimet publike. Sipas studimit të botuar nga Riinvest në 2012, në kuadër të të cilit ishin intervistuar 200 biznese të drejtuara nga serbët nga të dy komunat më veriore dhe jugore me shumicë serbe, 93% e bizneseve në pronësi serbe janë biznese të vogla individuale.⁴⁴ Sipas studimit të lartpërmendur, kompanitë ishin të angazhuara kryesisht në ofrimin e shërbimeve dhe tregtisë (76%) para proceseve kryesore të integritit, ndërsa një numër më i vogël ishin të angazhuar në prodhim dhe përpunim (24%).⁴⁵ Në anën tjetër, sipas të dhënave të mbledhura në vitin 2018 nga Agjencia e Statistikave të Kosovës për pjesën e aktivitetit ekonomik në Veri të Kosovës, tregtia me shumicë dhe pakicë, riparimi i automjeteve motorike dhe motoçikletat është sektori më i madh (40.4%). Ky sektor më pas ndiqet nga bujqësia, pylltaria dhe

³⁹ <http://www.kim.gov.rs/eng/p03.php>

⁴⁰ InTER, "Institucionet Publike të Republikës së Serbisë në Veri të Kosovës - Çfarë lloj e ardhme na pret?", 2017

⁴¹ Ibid

⁴² NGO Aktiv, "Analiza e Trendit 2020: Qëndrimet e Komunitetit Serb në Kosovë", 2020

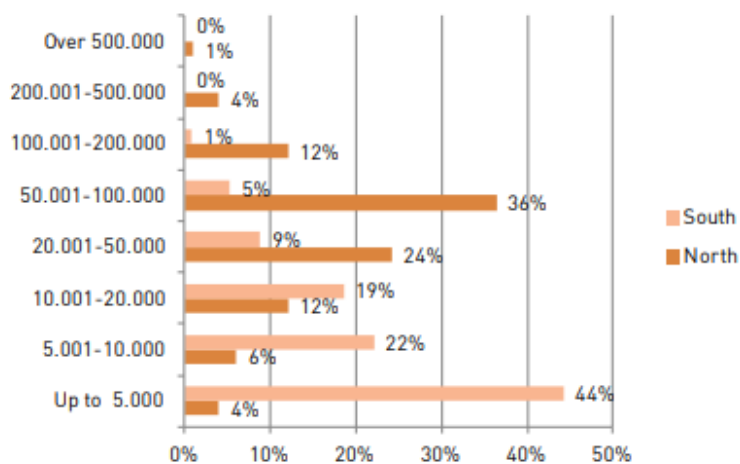
⁴³ Ligji për Buxhetin e Republikës së Serbisë për vitin 2021

⁴⁴ Riinvest Institute, "Përmirësimi i Përfshirjes së Komunitetit Serb në Aktivitetet Ekonomike në Kosovë", 2012

⁴⁵ Ibid

peshkimi (18.6%), prodhimi (11.7%) dhe ndërtimtaria (6.4%).⁴⁶ Struktura e ndarjes së aktivitetit ekonomik në Graçanicë në dy vitet e fundit është disi më ndryshe. Sektori më i madh është gjithashtu tregtia me shumicë dhe pakicë, riparimi i automjeteve dhe motoçikletave (32.3%), i cili pasohet nga akomodimi dhe aktivitetet e shërbimit me ushqim (17.9%), prodhimi (10.2%) dhe ndërtimtaria (6.6%).⁴⁷

Edhe pse i dobët, sipas të dhënave të fundit të disponueshme nga 2010, sektori privat është më i zhvilluar në Veriun e Kosovës sesa në komunat me shumicë serbe në jug për sa i përket qarkullimit vjetor. Ky studim tregon se 94% e bizneseve në komunat jugore kishin një qarkullim deri në 50.000 EUR në vit, ndërsa 52% e bizneseve të intervistuar nga komunat më veriore deklaruan se kanë një qarkullim prej mbi 50.000 EUR.⁴⁸ Siç sqaron një prej të anketuarve në tryezën e rrumbullakët, arsyeja për këtë mospërputhje qëndron në madhësinë e tregut të Veriut të Kosovës, i cili është i lidhur territorialisht dhe ekonomikisht me Serbinë, si dhe nga fakti që Mitrovica e Veriut është qendra urbane e serbëve të Kosovës, e cila me sistemin e saj arsimor dhe të kujdesit shëndetësor tërheq gjithashtu shumë jorezidentë që kontribuojnë në ekonominë lokale.

Figurë: Shkalla e qarkullimit të bizneseve K-Serbe në vitin 2010 (Burimi: Riinvest)

Konteksti i ndryshëm institucional për Kosovën Veriore dhe Graçanicën

Në një masë të caktuar, ekonomia e Veriut të Kosovës funksionon jashtë sistemit institucional të Kosovës, gjë e cila komplikon gjurmimin e treguesve ekonomikë në rajon. Prej 17 bizneseve nga katër komuna më veriore të intervistuar në këtë hulumtim, 8 prej tyre raportuan se janë të regjistruar në sistemin e Kosovës edhe në atë të Serbisë, 5 raportuan se janë regjistruar vetëm në sistemin e Kosovës dhe 4 raportuan se ose janë regjistruar vetëm në sistemin serb ose nuk janë regjistruar fare. Dy nga të anketuarit e intervistuar nga Graçanica deklaruan se ata janë regjistruar vetëm brenda sistemit të Kosovës.

⁴⁶ InTER, "Freakonomics of Northern Kosovo", 2018

⁴⁷ Kosovo Agency of Statistics

⁴⁸ Riinvest Institute, "Përmirësimi i Përfshirjes së Komunitetit Serb në Aktivitetet Ekonomike në Kosovë", 2012

Regjistrimi i dyfishtë ka qenë prej kohësh një realitet për bizneset në zonat me shumicë serbe në Veriun e Kosovës. Në anën tjetër, kjo praktikë është sjellë në minimum në zonat e jugut me shumicë serbe. Sipas shpjegimit të dhënë në tryezën e rrumbullakët, arsyeja kryesore për këtë ndryshim në mes të Graçanicës dhe Veriut të Kosovës qëndron në integrimin jo të plotë institucional të kësaj të fundit dhe lidhjen e saj territoriale me Serbinë, e cila u siguron atyre mundësinë që, ndryshe nga bizneset nga komunat e jugut, të importojnë mallrat nga Serbia përmes rrugëve alternative duke shmangur sistemin ligjor të Kosovës.

Siç shpjeguan pjesëmarrësit e tryezave të rrumbullakëta në Mitrovicën e Veriut, regjistrimi në sistemin e Serbisë thjeshton bashkëpunimin dhe shkëmbimin me kompanitë nga Serbia. Ky është një parakusht për nënshkrimin e marrëveshjeve të blerjes dhe furnizimit me institucionet serbe në Kosovë, të cilat janë një klient i rëndësishëm. Përveç kësaj, regjistrimi në sistemin e Serbisë u ofron bizneseve një mundësi për të shitur mallrat dhe shërbimet e tyre individëve të punësuar në sektorin publik serb përmes pagesave të ndryshme. Sipas hulumtimit të realizuar nga Riinvest në vitin 2015, shumica dërrmuese e shitjeve të bizneseve të regjistruara në veri të Kosovës, 90 përqind, janë shitje lokale, rreth 6 përqind janë shitur në pjesë të tjera të Kosovës, dhe më pak se 3 përqind e shitjeve janë bërë në Serbi. Burimi kryesor i të ardhurave vjen nga familjet serbo-kosovare me 62%, pasuar nga familjet shqiptare kosovare me 16%, bizneset e drejtuara nga serbët 8%, qeveria e Serbisë 7%, bizneset e drejtuara nga shqiptarët 3%, dhe 3% të tjera dhe qeveria e Kosovës 1%.⁴⁹

Në anën tjetër, regjistrimi në sistemin e Kosovës është i nevojshëm për të bërë biznes me këdo tjetër në Kosovë. Por të bërit biznes në të dy sistemet paraqet një barrë për kompaninë pasi kërkon ruajtjen e dyfishtë të kontabilitetit, shlyerjen e detyrimeve të dyfishta administrative, etj.

Si trendi në Jug, kjo barrë e regjistrimit të dyfishtë shoqërohet gjithashtu nga përfitime në rënie

---

"Unë rekomandoj bizneset mos të regjistrohen në sistemin e Serbisë. Varësisht nga muaji, sezona e dimrit apo e verës, kostot që kanë ata në sistemin serb janë rreth 9,000 - 9,500 dinarë për fitimin minimal. Në Kosovë, ata paguajnë 23 euro dhe 3% e fitimit gjatë tremujorit," tha një pjesëmarrës në tryezën e rrumbullakët nga sektori i OJQ-ve.

---

edhe për biznesin në veri, paralajmëruan pjesëmarrësit në tryezën e rrumbullakët. Siç shpjegoi njëri prej tyre, bizneset e drejtuara nga serbët e Kosovës të regjistruar në sistemin serb ishin në gjendje të eksportonin mallra në Serbi pa paguar detyrime. Sidoqoftë, që nga kohët e fundit, edhe bizneset me regjistrim serb por të vendosura në Kosovë janë gjithashtu nën detyrimin të paguajnë

"Përderisa është e vështirë të depërtosh në tregun e gjerë të Kosovës, është shumë shtrenjtë të eksportosh mallin në tregun serb", tha prodhuesi serb i Kosovës nga Graçanica, i cili u përball me kosto të shumta dhe procedura të vështira administrative ndërsa përpiqej të eksportonte produktet e tij në Serbi.

---

⁴⁹ [Riinvest Institute, "Potencialet Ekonomike në Veri të Kosovës", 2015](#)

detyrime dhe tarifa për eksportin e mallrave në Serbi. Pjesëmarrësi në tryezën e rrumbullakët gjithashtu dëshmoi se marrja e certifikatave të nevojshme për eksport në Serbi përbën një sfidë tjetër.

Dy pjesëmarrës në tryezë të rrumbullakët që kanë regjistrime të dyfishta ishin gjithashtu në gjendje të krahasonin efikasitetin e dy sistemeve. Të pyetur për të përcaktuar sasinë e kohës së nevojshme për të regjistruar një biznes në sistemin kosovar dhe serb, ata dëshmuuan se sistemi i Kosovës ishte shumë më i thjeshtë. Sipas përvojës së tyre, ndërsa në sistemin e Kosovës, nevojiten vetëm disa orë për të regjistruar një biznes; i njëjti proces zgjat për më shumë se një javë në sistemin serb. Ata gjithashtu theksuan se në sistemin e Kosovës, pasi të regjistrohet një firmë, mund të ndryshojë fushat e tyre kryesore të veprimtarisë lehtë, ose madje mund të jetë një biznes hibrid me zona pune që nuk janë të lidhura ngushtë, e kjo gjë do të kërkonte regjistrime të ndara në sistemin serb.

"Këto dy sisteme që ende janë në konkurrencë dhe fakti që ne nuk e dimë se në cilën mënyrë do të zhvillohet kjo situatë, e që mbetet e pazgjidhur sepse të gjithë përpiqen t'i bëjnë gjërat të shkojnë sipas mënyrës së tyre. Kjo është përshtypja ime më e madhe, " - tha një pronar i një argjendarie në një tryezë diskutimi.

Studime të tjera gjithashtu tregojnë ndryshimin në kontekstin institucional që operojnë bizneset e drejtuara nga serbët nga Veriu i Kosovës dhe komunat me shumicë serbe në jug. Sipas studimit të Riinvest nga viti 2012, 65% e ndërmarrjeve të Veriut të Kosovës ishin regjistruar vetëm në Regjistrin e Biznesit të Serbisë, 2% vetëm në Regjistrin e Biznesit të Kosovës dhe 32% në të dy sistemet. Në anën tjetër, rezultate të kundërta u morën në komunat me shumicë serbe në jug, ku 7.9% raportuan se ishin regjistruar në Regjistrin e Biznesit të Serbisë, 56% në Regjistrin e Biznesit të Kosovës, dhe 30% në të dy sistemet.

Po kështu, sipas InTER⁵⁰, në vitin 2015, ishin 340 kompani që operojnë brenda sistemit serb. Ato ishin kryesisht mikro biznese dhe biznese vogla dhe vetëm një ishte ndërmarrje e madhe. I njëjti hulumtim zbuloi se pas zbatimit të Marrëveshjes së Brukselit, më shumë kompani nga Veriu i Kosovës u regjistruan në Regjistrin e Biznesit të Kosovës - nga 3180 kompani nga Veriu i Kosovës të regjistruara në sistemin e Kosovës nga viti 2000 deri në 2017, pothuajse gjysma ishin regjistruar pas nënshkrimit të Marrëveshjes së Brukselit në vitin 2013.⁵¹

Gjegjësisht, zbatimi i Marrëveshjes së Brukselit dhe zbatimi i marrëveshjes IBM solli një realitet të ri në terren pasi u kërkoi bizneseve të ndryshojnë praktikën e tyre të veprimit, veçanërisht në lidhje me importin.

Për më tepër, edhe pse katër komuna më të veriut mbeten pjesërisht të integruara pasi integrimi ekonomik varet nga procesi i dialogut, dialogu gjithashtu solli stimulues për integrimin, siç është marrëveshja për mbledhjen e të ardhurave e nënshkruar në vitin 2013. Gjegjësisht, kjo

---

⁵⁰ InTER, "Freakonomics of Northern Kosovo", 2018

⁵¹ Ibid

marrëveshje parashikonte që të gjitha të ardhurat e mbledhura në pikat e kalimit në Veri të Kosovës të transferohen në Fondin e Zhvillimit për Veriun. Fondi u krijua për zhvillimin socio-ekonomik të katër komunave më veriore. Deri në nëntor 2020, shuma totale prej 16.2 milion euro është mbledhur, nga të cilat 14.5 milion euro janë shpërndarë në katër komunat më veriore për projekte zhvillimore.⁵²

Shumë agjenci dhe organizata ndërkombëtare të zhvillimit mbështetën zhvillimin e sektorit privat në Veri të Kosovës. Në mesin e tyre, më i rëndësishëm ishte roli i Zyrës së Bashkimit Evropian në Kosovë, Agjencia e Shteteve të Bashkuara për Zhvillim Ndërkombëtar (USAID), Agjencia Zvicerane për Zhvillim dhe Bashkëpunim (SDC), Organizata Ndërkombëtare për Migracionin (IOM), si dhe disa ambasada të vendeve perëndimore (kryesisht Britania e Madhe, Norvegjia dhe Finlanda). Mbështetja për ndërmarrjet më së shpeshti është siguruar përmes granteve financiare dhe jo-financiare, dhe në një masë më të vogël, mbështetja sigurohet përmes trajnimeve për zhvillimin e biznesit. Vetëm përmes dy skemave të granteve për Veriun e Kosovës të shpallura nga BE, midis 2013 dhe 2016, ishin ndarë 2 milion euro për zhvillimin e sektorit privat dhe rreth 2.8 milion euro për zhvillimin e bujqësisë⁵³. Skemat e dhëna të granteve shërbyen gjithashtu si një nxitje për bizneset e Veriut të Kosovës për t'u regjistruar në Regjistrin e Bizneseve të Kosovës.

Më shumë informacione mbi kontekstet e ndryshme për bashkëpunim ndëretnik në mes të Veriut të Kosovës dhe Graçanicës do të shtjellohen në kapitullin, i cili analizon statusin aktual dhe pengesat në bashkëpunim.

Klima sfiduese e investimeve

Sipas intervistave të zhvilluara me bizneset e drejtuara nga serbët, theksohet se pavarësisht se kanë potenciale zhvillimi në vendndodhjen gjeografike, zhvillimin e turizmit, bujqësinë dhe pylltarinë, klima e investimeve mbetet e pakënaqshme në Kosovën e Veriut dhe Graçanicë.

Bizneset e pazhvilluara dhe mungesa e investimeve ndikojnë në konkurrencën e këtyre ndërmarrjeve dhe pozicionimin e tyre në tregun e gjerë të Kosovës. Përveç faktit që varësia ekonomike nga sektori publik bën që komuniteti të mos ketë motivim për tu angazhuar dhe për të filluar një biznes, arsyt kryesore për sektorin privat të pazhvilluar në zonat e populluara serbe janë shkaktuar nga paqëndrueshmëria politike, marrëdhëniet e dobëta ndëretnike dhe mosbesimi ndaj sistemit institucional.

Marrëdhëniet e pazgjdhura politike në mes të Serbisë dhe Kosovës sjellin pasiguri për investitorët e sektorit privat në zonat me shumicë serbe të Kosovës. Shumica e kompanive të intervistuar nga Veriu i Kosovës deklaruan se situata e paparashikueshme politike dhe në veçanti njoftimet për korrigjimin e kufijve i pengojnë ata të bëjnë plane biznesi afatgjata.

Kompanitë e drejtuara nga serbët janë unanime dhe deklaruan se paqëndrueshmëria politike në Kosovë ndikon në dëshirën e tyre për të investuar më tej dhe për të zhvilluar biznesin e tyre. Një

⁵² <http://crnobelisvet.com/o-fondu-za-razvoj-severa-kosova/>

⁵³ Ibid

sipërmarrës serb deklaroi se ai do të dëshironte që situata politike të stabilizohej në mënyrë që ai të zhvillonte një plan biznesi, të merrte një kredi, të investonte në modernizim.

"Sinqerisht, unë supozoj se partnerët e tjerë ndërmarrës kanë të njëjtin problem sepse askush nuk dëshiron të investojë para të mëdha në diçka të paparashikueshme në një të ardhme të afërt, për të mos përmendur një të ardhme të largët. Nuk mund të flasim për plane afatshkurtra, e lëre më për plane afatgjata", tha një ndërmarrës nga Leposaviqi në intervistë.

Përgjigja më e zakonshme në lidhje me këtë çështje në mesin e bizneseve të intervistuar është se duhet të arrihet një zgjidhje e përhershme për marrëdhëniet ndërmjet Kosovës dhe Serbisë, duke refuzuar megjithatë të specifikojnë se çfarë saktësisht duhet të jetë ajo zgjidhje - arritja e një zgjidhjeje të pranueshme nga të dy vendet, duke zvogëluar tensionet ndëretnike dhe urrejtjen, ishin disa nga sugjerimet e paqarta.

Për më tepër, sundimi i ligjit dhe niveli i besimit ndaj sistemit institucional janë parakushte thelbësore për investime ekonomike. Besimi ndaj sistemit gjyqësor të Kosovës mbetet i ulët⁵⁴, dhe sistemi institucional i Kosovës nuk po dërgon mesazhe mjaftueshëm pozitive në lidhje me mbrojtjen institucionale.

Për shembull, ish-Agjencia Kosovare e Pronave, e cila tani është riemëruar në Agjenci për Krahasim dhe Verifikim të Pronës, AKKVP, kishte regjistruar 42,749 prona të sekuestruara në Kosovë. Sipas Arian Krasniqit, zëdhënës i AKKVP, 96.84 përqind ose 41,399 e pronave të uzurpuara u përkisnin serbëve.⁵⁵

---

⁵⁴ Sipas sondazhit të ADRC të realizuar në katër komunat më veriore në vitin 2019, vetëm 9% e të anketuarve serb kanë besim në systemin gjyqësor të Kosovës pas integritit të gjyqësorit në rajonin e Mitrovicës.

Referenca: [Qendra për Zgjidhjen Alternative të Kontesteve, "Drejtësia në Rajonin e Mitrovicës: Hulumtim i Perceptimit Publik" 2020](#)

⁵⁵ <https://balkaninsight.com/2018/05/29/stolen-homes-kosovo-struggles-with-wartime-property-seizures-05-22-2018/>

Seksioni 2.

Gjendja aktuale e bashkëpunimit ndëretnik dhe pengesat kryesore

Ndërlidhja e kufizuar ekonomike në mes të bizneseve të drejtuara nga serbët dhe shqiptarët kushtëzohet nga probleme në shume fusha: sociale, ekonomike dhe politike.

Ndryshe nga bashkëpunimi ekonomik në mes të Kosovës dhe Serbisë, ku mund të matet shkalla e bashkëpunimit, niveli i bashkëpunimit ekonomik midis bizneseve të drejtuara nga serbët dhe bizneseve të drejtuara nga shqiptarët brenda Kosovës është vështirë të përcaktohet pasi nuk ka të dhëna dhe statistika për bashkëpunimin e biznesit në nivel ndër-komunal.

Sidoqoftë, niveli i bashkëpunimit mund të supozohet bazuar në disa nga hulumtimet në dispozicion. Gjegjësisht, sipas studimit të NGO Aktiv nga viti 2013⁵⁶, nga 331 kompani të anketuara nga Veriu i Kosovës, vetëm 18% e tyre ishin ekonomikisht aktive në zonat me shumicë shqiptare. Në anën tjetër, studimi i Programit të Zhvillimit të Kombeve të Bashkuara nga viti 2016, brenda të cilit ata intervistuan 800 NVM dhe fermerë, tregon se ndërveprimi ekonomik midis komunave me shumicë shqiptare dhe atyre me shumicë serbe të rajonit të Mitrovicës është shumë i vogël. Më pak se 10% e NVM-ve dhe fermerëve nga të dy palët pretenduan të bënin biznes me nën-rajonin tjetër shpesh ose shumë shpesh. Gjashtëdhjetë e katër përqind e NVM-ve në zonat me shumicë shqiptare deklaruan se ata kurrë nuk bëjnë biznes me kompani të drejtuara nga serbët nga rajoni i Mitrovicës krahasuar me 37% të NVM-ve në zonat me shumicë serbe të cilët deklaruan të njëjtën gjë kur u pyetën për bashkëpunimin me bizneset e drejtuara nga shqiptarët nga rajoni. E njëjta gjë është rasti për fermerët në të dy nën-rajonet.⁵⁷

Për më tepër, sipas të gjeturave të këtij hulumtimi, nga 14 biznese të intervistuar të drejtuara nga shqiptarët, 7 prej tyre deklaruan se bashkëpunojnë me bizneset e drejtuara nga serbët. Nga ana tjetër, nga 17 biznese të intervistuar nga serbët nga katër komuna më veriore, 14 prej tyre raportuan se kanë bashkëpunuar me biznese të drejtuara nga shqiptarët dhe 16 prej tyre shprehën interes për krijimin dhe rritjen e bashkëpunimit.

Sipas intervistave të zhvilluara, ka tregues që dëshmon se bashkëpunimi ndëretnik po rritet.

"Tensionet politike ndonjëherë ndikojnë në treg, por bashkëpunimi me bizneset serbe po rritet. Ne nuk mund të themi se është i shkëlqyeshëm, por është i mirë. Është një proces", tha një pronar i një kompanie ndërtimi të drejtuar nga shqiptarët nga Mitrovica e Jugut.

---

⁵⁶NGO Aktiv, "Një Hetim mbi Situatën Ekonomike të Biznesit në Veriun e Kosovës", 2013

⁵⁷UNDP, "Rajoni i Mitrovicës Vlerësimi Bazë", 2016

Shumica e të anketuarve serbë të cilët bashkëpunojnë me kompani nga komunitetet e tjera deklarojnë se përqindjet e këtij bashkëpunimi janë nën 35%, ndërsa në disa raste (3)⁵⁸ ekziston një shkallë jashtëzakonisht e lartë e bashkëpunimit me këto kompani pasi që ata deklaruan se nga të gjitha shkëmbimi ekonomik, nga 80 në 90% po zhvillohet me bizneset e drejtuara nga shqiptarët. Është e rëndësishme të ceket se 2 nga 3 kompani të intervistuar të cilat drejtohen nga serbët që kanë një shkallë të lartë bashkëpunimi janë nga Graçanica. Kjo përsëri tregon kontekstin e ndryshëm në krahasim me bizneset serbe nga komunat më veriore.

"Kompanitë serbe në Graçanicë hasin probleme me importin e mallrave serbe dhe pagesën e detyrimeve doganore. Nëse kufiri do të ishte i hapur, unë mendoj se si për mua do të ishte më fitimprurëse për ata të importonin gjithçka nga Serbia."

Pjesëmarrësit e tryezës së rrumbullakët nuk u befasuan kur mësuuan se një nga rezultatet e hulumtimit dëshmoi se në mes të korpusit të bizneseve të drejtuara nga serbët, më shumë biznese nga Graçanica, sesa ato nga Veriu i Kosovës ishin të angazhuar në bashkëpunim me bizneset e drejtuara nga shqiptarët. Ata u pajtuan që arsyeja kryesore për këtë ishte vendndodhja gjeografike - më larg nga kufiri me Serbinë dhe më afër qendrave urbane me shumicë shqiptare.

Për të mbështetur pretendimin, pronari i një shitoreje me produkte druri deklaroi se ai kohët e fundit kërkoi për një lloj të veçantë të drurit për dysheme që kushtonte 18 euro për metër katror në Babimoc, krahasuar me 13 euro në Novi Pazar.

Bashkëbiseduesit tjerë theksuan se bizneset në zonën e Graçanicës kanë vendosur lidhje biznesi me shumicën e popullsisë për shumë më gjatë sesa komuniteti i Kosovës së Veriut, i cili ishte i ndarë plotësisht nga pjesa tjetër e Kosovës deri në 2013.

Një përfaqësues i një OJQ-je shqiptare nga Mitrovica e Jugut gjithashtu nënvizoi rëndësinë e presionit politik para vitit 2013 në Veri të Kosovës për të mos bashkëpunuar me shqiptarët.

"Bizneset serbe nga Veriu e kanë pasur më të vështirë të bashkëpunojnë me bizneset nga Jugu pasi që kanë qentë frikësuar nga qeveria serbe për të mos bashkëpunuar. Në vitin 2008, kur ishte periudha më e vështirë për të bërë biznes, në Veri kishte pamfleta drejtuar serbëve me mesazhin që nëse bashkëpunojnë me organizata ose biznese shqiptare, ata do të etiketohen si tradhëtarë," tha ky bashkëbisedues duke theksuar se fondet ndërkombëtare kanë ndikuar shumë për ta lehtësuar këtë gjendje.

Lloji dhe madhësia e biznesit është një nga faktorët që kontribuojnë në gatishmërinë për bashkëpunim në mes të bizneseve të drejtuara nga serbët dhe atyre të drejtuar nga shqiptarët, thonë pjesëmarrësit e tryezës së rrumbullakët. Për shembull, bizneset tregtare dhe prodhuese

---

⁵⁸ Dy kompani nga Graçanica dhe një kompani nga Zubin Potok

serbe janë më të hapura për krijimin e bashkëpunimit me zinxhirët më të mëdhenj të shitjes me pakicë në zonat me shumicë shqiptare sepse ata mund të hyjnë në një treg që është më i madh se ai i Veriut të Kosovës dhe të gjitha zonat me shumicë serbe së bashku, tha një pjesëmarrës nga një OJQ serbe në Mitrovicën e Veriut në tryezën e rrumbullakët të organizuar nga ADRC.

"Ata (prodhuesit serb nga Veriu i Kosovës) janë të vetëdijshëm se sa e vështirë është të vendosen mallrat në tregun e Serbisë, i cili është shumë i madh. E gjitha vjen për faktin se bizneset serbe nga Veriu kanë produkte që mund t'i vendosin në tregun e Kosovës sepse nuk ka produkte të tilla në atë treg. Në anën tjetër, ka pak kuptim për ata të përpiqen të eksportojnë ato produkte përsëri në Serbi pasi ato ka të ngjarë të jenë importuar tashmë nga Serbia si produkte gjysëm të gatshme dhe janë gjerësisht të disponueshme në tregun serb. Ata nuk mund të bëjnë fitim në këtë mënyrë".

Interesi për bashkëpunim është gjithashtu i lartë me bizneset e intervistuar të drejtuara nga shqiptarët. Sidoqoftë, kompanitë më të mëdha nuk janë në atë masë të interesuara të përfshijnë biznese të drejtuara nga Serbia në zinxhirin e tyre të furnizimit, jo domosdoshmërisht për shkak të përkatësisë së tyre etnike, por më tepër sepse këto biznese janë të vogla dhe nuk mund të angazhohen për një furnizim të qëndrueshëm.

"Kompanitë e mëdha thjesht nuk janë të interesuara të bashkëpunojnë me kompani të vogla, qofshin ato kompani të drejtuara nga një shqiptar apo një serb. Ekziston mosbesimi ndaj kompanive të vogla që ato nuk mund të angazhohen për një furnizim të qëndrueshëm dhe të vazhdueshëm të një malli të caktuar për kompanitë e mëdha të përqëndruara në prodhim ose tregti. Kompanitë e mëdha më shumë preferojnë të zgjedhin furnizues të mëdhenj dhe të qëndrueshëm.", shpjegoi një biznesmen shqiptar nga Prishtina.

Një faktor tjetër që rezultoi në interesin dukshëm më të vogël të bizneseve të drejtuara nga shqiptarët për të bashkëpunuar me bizneset e drejtuara nga serbët ka të ngjarë të qëndrojë në faktin se bizneset e drejtuara nga serbët në Veri të Kosovës operojnë kryesisht jashtë kornizës ligjore, që do të thotë se mallrat që ata ofrojnë importohen shpesh në mënyrë të paligjshme ose sepse hezitojnë të lëshojnë gjithmonë fatura fiskale të cilat e bëjnë të pamundur krijimin e bashkëpunimit plotësisht ligjor me bizneset e drejtuara nga serbët në veri të Kosovës, thotë një sipërmarrës nga Mitrovica e Veriut.

Për një bashkëbisedues nga Mitrovica e Jugut, kjo çështje shihet si një nxitje e mundshme shtesë për bashkëpunimin e bizneseve serbe që veprojnë legalisht me bizneset e drejtuara nga shqiptarët.

" Përveç tregut më të madh dhe më të lirë, bizneset serbe janë më të interesuara për të marrë mallra në pjesën jugore sepse atyre u duhet të marrin fatura. Bizneset në pjesën e Jugut zakonisht veprojnë në mënyrë ligjore dhe nuk marrin mallra të kontrabanduar për shkak të inspektimit," - tha ky biznesmen shqiptar.

Përveç çështjeve ligjore me mallrat serbe, edhe shqiptarët mund të përballen me vështirësi në vendosjen e produkteve të tyre në mikro-tregun në Veri të Kosovës, thanë të anketuarit. Një pikë e bërë nga një pronar i një dyqani bizhuterish, i cili u përpoq të shpjegonte fakti se bizneset e drejtuara nga shqiptarët treguan ngurrim disi më të lartë për bashkëpunim, siç tha ai, në lidhje me cilësinë e produkteve. Ai pretendon se produktet nga Serbia që janë të pranishme në tregun e Veriut të Kosovës janë më cilësore ose, të paktën, më të besuar nga qytetarët, disa produkte nga tregu i gjerë i Kosovës nuk do të ishin konkurrese nëse do të ofroheshin në Veriun e Kosovës.

Megjithatë, pjesëmarrësit në tryezën e rrumbullakët të dytë u pajtuan pjesërisht, duke pretenduar se disa produkte, si ëmbëlsirat, nuk do të ishin konkurrese. Llojet e tjera të produkteve, si produktet e pastrimit, tashmë janë gjerësisht të pranishme dhe përdoren nga

---

" Veriu i Kosovës është mësuar me një lloj tjetër të produkteve. Duke folur realisht, këto produkte janë me cilësi më të mirë. Babai im ka një dyqan dhe unë e di se çfarë lloj produktesh ofrojnë shqiptarët; fëmijët e mi nuk do të hanë ato produkte. Këto janë ëmbëlsira nga Turqia të paketuara bukur, por pa shije. Cilësia është në një nivel më të ulët se Pionir, Stark... Ne jemi zgjedhës..., " - tha një prodhues bujqësor nga Zubin Potok.

---

konsumatorët në zonat me shumicë serbe.

Kjo situatë ishte pasqyruar në Graçanicë deri vonë, deklaroi një i intervistuar nga ky qytet. Kjo ndryshoi pas vendosjes së tarifës 100% ku konsumatorët u detyruan të blinin produkte që nuk ishin nga Serbia.

"Për dallim nga Veriu i Kosovës, tarifa 100% eliminoi mundësinë e blerjes së produkteve serbe në Graçanicë. Megjithëse shprehitë tona të konsumit më parë ishin të orientuara drejtë produkteve serbe, pasi u ndërpreen këto produkte, ne kuptuam se ka shumë produkte të Kosovës me cilësi të mirë", tha një sipërmarrës nga Graçanica, duke dëshmuar edhe një dallim tjetër në kontekstin e zonave me shumicë serbe në rajonin e Mitrovicës dhe Graçanicës, gjë e cila ishte diskutuar gjatë në kapitullin e mëparshëm.

Se tregu i Kosovës lufton me një larmi ofertash në treg është gjithashtu përshtypja e pronarit të dyqanit të argjendarisë i cili veçanërisht nënvizoi çështjet e tregut të ilaçeve. Brezat e vjetër të shqiptarëve janë klientë të shpeshtë të barnatoreve në zonat me shumicë serbe pasi ato ofrojnë ilaçe që janë ose më të lira ose nuk janë të disponueshme në zonat me shumicë shqiptare.

Prodhuesit vendorë në veri përballen me një pengesë tjetër, produktet e tyre nuk janë aq konkurrese sa mallrat nga Serbia ose tregu i gjerë i Kosovës. Kjo është posaçërisht e vërtetë për produktet bujqësore, deklaroi një nga prodhuesit që ankohej se taksa e importit për produkte të tilla në Kosovë është vetëm 3%. Në të njëjtën kohë, standardet për cilësinë janë të ulëta, duke e bërë të vështirë për prodhuesit vendorë të gjejnë vendin e tyre në treg.

"Kur bëhet fjalë për produktet bujqësore, ato hyjnë në treg nga të gjitha anët. Të gjithë kërkojnë të gjejnë mallra me çmimin më të ulët të mundshëm, dhe cilësia është krejtësisht e parëndësishme. Njerëzit hanë dhe pinë prodhime bujqësore të cilësisë më të ulët. Dhe pozicioni ynë gjeografik është i keq për bujqësinë. Çdo gjë piqet më vonë kur krahasohet me rajonin," - tha një prodhues nga Zveçani.

Përrjashtime të rralla janë prodhuesit që arritën të marrin fonde të konsiderueshme të BE-së dhe tani eksportojnë në Francë dhe Gjermani, si Familja Bujqësore nga Zubin Potok dhe prodhuesi i vajit eterik nga Leposaviq.

Në fund, shpërndarja poashtu nuk është një opsion fitimprurës për bizneset e vendosura në Veriun e Kosovës. Siç theksoi një nga pjesëmarrësit, ato biznese në Kosovë që duan të tregtojnë me Serbinë mund ta bëjnë atë drejtëpërdrejtë, pa përdorur kontakte në Veriun e Kosovës si ndërmjetësues.

Pavarësisht pengesave të përmendura, disa nga bizneset e intervistuar nga rajoni i Mitrovicës, nga të dy komunitetet serbe dhe shqiptare, deklaruan se bashkëpunimi ndikoi pozitivisht në përceptimin e tyre personal ndaj komunitetit tjetër.

Pjesëmarrësit në një tryezë të rrumbullakët deklaruan se vetëm fitimi është interesi i bizneseve më të mëdha siç janë zinxhirët me pakicë, ndërsa bizneset e tjera më të vogla pashmangshmërisht përjetojnë efekte të tjera pozitive të bashkëpunimit, që nuk lidhen vetëm me rritjen e fitimit.

"Kjo është në përpjesëtim të kundërt me madhësinë e biznesit. Unë mendoj se bizneset e mëdha e bazojnë marrëdhënien e tyre në interes, por ato që janë të vogla, në emër të të cilave pronari flet dhe shpesh investojnë gjithçka që kanë ... që flet për nivelin e besimit që të dy palët investojnë në biznes. Ky besim mund të çojë në miqësi, sigurisht para se të ndodhë e njëjta gjë midis dy supermarketeve dhe menaxhimit të tyre, "tha një përfaqësues i OJQ-ve nga Mitrovica e Veriut.

Kjo u konfirmua nga një bashkëbisedues shqiptar i cili menaxhon një biznes dhe jeton në Mahallën e Boshnjakëve, një lagje multietnike në Mitrovicën e Veriut, i cili deklaroi se pas luftës, lagjja e tij ishte si një qytet fantazmë. Sidoqoftë, me kalimin e viteve, tensionet u qetësuan dhe bizneset e para u hapën në këtë zonë. Bizneset konstante dhe ato në rritje bashkëpunuan kryesisht në tregtinë e mallrave me pjesën tjetër të pjesës veriore, duke çuar në përmirësimin e marrëdhënieve ndëretnike në këtë pjesë të qytetit. Sot, Mahalla e Boshnjakëve është një nga lagjet më të ngarkuara në Mitrovicën e Veriut.

Një punëtor bujqësor në diskutimin e një tryeze tjetër të rrumbullakët ishte përfshirë me organizimin e prezantimeve të prodhuesve serbë në panairë në zonat urbane me shumicë shqiptare. Ai dëshmoi për përvoja shumë pozitive nga ngjarje të tilla duke deklaruar se ai vetë dhe prodhuesit e tjerë kishin mundësinë të mësonin shumë rreth paketimit dhe vendosjes së projekteve.

Përfaqësuesi i OJQ-së realizoi një program të ngjashëm. Ata po lidhnin prodhuesit serbë të produkteve shtëpiake dhe restorantet dhe pronarët e tjerë të bizneseve të mikpritjes nga zonat me shumicë shqiptare. Fatkeqësisht, pavarësisht nga interesi i madh fillestar, për shkak të pandemisë Covid-19, prezantimet u realizuan në mënyrë virtuale në vend se të bëhen fizikisht, dhe blerësit nuk patën mundësinë për të provuar produktet dhe kështu ishin më pak të gatshëm të fillojnë bashkëpunimin në fund.

Shkëmbimi i shërbimeve është gjithashtu fusha ku ndërpritet bashkëpunimi. Sipas të intervistuarve, lloji më i dukshëm i shërbimeve që bizneset e drejtuara nga serbët dhe individët i marrin nga homologët shqiptarë ka të bëjë me zgjidhjen e detyrimeve dhe problemeve të tyre para institucioneve të Kosovës, të tilla si punësimi i një avokati ose punësimi i një kompanie të kontabilitetit ose auditimit. Gjegjësisht, fakti që Veriu i Kosovës ka funksionuar plotësisht jashtë sistemit institucional të Kosovës çoi në një situatë në të cilën individëve dhe komunitetit të biznesit në Veri të Kosovës u mungon njohuria për funksionimin e sistemit institucional.

"Unë e di sigurt që një furrë e madhe nga Veriu punësoi një kompani të mbajtjes së librave nga Mitrovica e Jugut. Kompanitë e kontabilitetit dhe administrimit financiar nga zonat me shumicë shqiptare janë më me përvojë sepse ata e kuptojnë më mirë sistemin, procedurat dhe detyrimet ndaj Administratës Tatimore dhe inspektimeve", - shpjegon njëri sipërmarrës nga Zubin Potok.

Pengesa gjuhësore dhe zbatimi i dobët i Ligjit për përdorimin e gjuhëve gjithashtu kontribuojnë në vendimin e tyre për të punësuar një ofrues të shërbimeve shqiptare. Ata preferojnë më tepër të zgjedhin një avokat shqiptar pasi besojnë se ai / ajo e kupton më mirë sistemin, e din gjuhën dhe si rezultat, rastet e tyre do të kishin trajtim më të mirë para institucioneve nëse kanë avokatë shqiptarë që t'i përfaqësojnë ata.⁵⁹

Për më tepër, një sipërmarrës shqiptar theksoi se shkëmbimi i shërbimeve është gjithashtu shumë i pranishëm në sektorin e ndërtimitarisë:

"Kompanitë tona të ndërtimit (të drejtuara nga shqiptarët) janë më të zhvilluara se ato në Veriun e Kosovës. Ne kemi fuqi punëtore më me përvojë dhe makineri më të mira, dhe për këtë arsye çmimet tona janë shumë konkurruese. Bashkëpunimi po shkon shumë mirë, dhe ne jemi shumë të kënaqur".

Në anën tjetër, pjesëmarrësit në tryezën e rrumbullakët theksuan se shërbimet mjekësore të specializuara nga praktikantët private në Veri të Kosovës përdoren gjerësisht edhe nga konsumatorët shqiptarë.

Është e rëndësishme të theksohet se marrëdhëniet e dobëta ndëretnike po ndikojnë në shkëmbimin e shërbimeve në nivelin individual. Sipas elaborimeve nga pjesëmarrësit në tryezën e rrumbullakët, megjithëse është përmirësuar që nga viti 2013, ky shkëmbim mbetet i ulët.

"Shumë pak shqiptarë do të shkonin në Mitrovicën e Veriut për një kafe ose për të prerë flokët ose në një klub lojrash; e njëjta gjë qëndron për serbët që vijnë në Jug. Kjo mbetet e kufizuar kryesisht për ata njerëz që janë të lëvizshëm në anën tjetër të qytetit sepse punët e tyre janë të vendosura atje," - tha një pjesëmarrës shqiptar në një tryezë të rrumbullakët.

Në fund, është e rëndësishme të theksohet se Covid-19 pati ndikim të madh negativ në ekonominë e Kosovës në përgjithësi, bashkëpunimi ndëretnik nuk ishte përjashtim. Fondi Monetar Ndërkombëtar vlerëson se BPV-ja e Kosovës është kontraktuar me 7.5% në vitin 2020 për shkak të

---

⁵⁹ [Qendra për Zgjidhjen Alternative të Kontesteve, "Drejtësia në rajonin e Mitrovicës: Hulumtim i Perceptimit Publik" 2020](#)

Covid-19. Izolimi dhe ora policore ulën edhe më shumë lëvizshmërinë dhe aktivitetin e përgjithshëm ekonomik.

Ndërmarrësit shqiptarë dhe serbë elaboruan efektet negative ekonomike në bizneset e tyre si dhe në bashkëpunimin ndëretnik.

" Qarkullimi im u ul për 50%, dhe unë u detyrova të pushojë nga puna tre punonjës. Natyrisht, aktiviteti i ulur ekonomik ndikoi në nivelin tonë të bashkëpunimit ekonomik në përgjithësi, e lëre më në bashkëpunimin në shkallë të vogël që kemi pasur me bizneset serbe ", theksoi sipërmarrësi shqiptar.

Në anën tjetër, sipërmarrësi serb theksoi një përvojë të ngjashme:

"Biznesi im operonte në sektorin e arsimit. Një muaj pas izolimit, më duhej ta mbyllja biznesin dhe të pushoja dymbëdhjetë punonjës. Fillova të punoj për zgjerimin e këtij biznesi në Prishtinë me partnerin tim shqiptar, por ne duhej ta ndalonim atë projekt përkohësisht."

Një shembull shtesë i çuditshëm se si dezinformimi lidhur me COVID-19 ndikoi në biznesin e tij u përcoll nga një fermer i cili u intervistua për këtë hulumtim:

"Në qershorin e kaluar, ne prodhuam 10 tonë lakër dhe kemi arritur të shesim pesë tonë para se babai im të kontrakttojë virusin. Pesë tonët e lakrës së mbetur shkuan dëm sepse bashkësia lokale dhe shitësit e tregut kishin frikë ta blinin atë nga ne, nga frika se mos infektoheshin përmes lakrës që prodhuam".

Si ndikojnë në bashkëpunim gjuha, përceptimi i sigurisë dhe politika

Hendeku gjuhësor në rritje

Sipas hulumtimit, një nga pengesat më të mëdha për bashkëpunim më të lartë është pengesa gjuhësore. Ndarjet që mbizotëruan pas konfliktit, së bashku me faktin se mësimi i gjuhës në shkollat shqipe dhe serbe u ndërpre 30 vjet më parë, ka çuar në pikën ku shumica e serbëve dhe shqiptarëve nuk flasin gjuhën e njëri-tjetrit, duke krijuar kështu një pengesë gjuhësore. Sipas një studimi tjetër të realizuar nga Qendra për Zgjidhjen Alternative të Kontesteve e në Mitrovicën Veriore dhe Jugore në vitin 2018⁶⁰, nga 1.000 qytetarë të pyetur, vetëm 13.9% flisnin gjuhën e

---

⁶⁰ [Qendra për Zgjidhjen Alternative të Kontesteve, "A mund të kuptojmë njëri-tjetrin", 2019](#)

njëri-tjetrit. Përveç kësaj, 60% e të anketuarve deklaruan se nuk ndihen të sigurt të flasin gjuhën e tyre në zonat ku komuniteti i tyre është pakicë. Kjo korrespondon me shumicën e përgjigjeve të marra përmes këtij studimi pasi shumica e bizneseve të intervistuar raportuan se mungesa e njohurive gjuhësore është problemi kryesor që pengon bashkëpunimin, pasuar nga situata politike/tensionet dhe mungesa e lëvizshmërisë e cila gjithashtu i pengon ata të hulumtojnë mundësitë e mundshme të biznesit.

"Personalisht, problemi më i madh për mua është mos njohja e gjuhës dhe sigurisht që do të bashkëpunoja më shumë nëse do të dija gjuhën. Kur shkoj në Jug ose kur shqiptarët vijnë tek unë, unë mbështetem në anglisht, por nëse ai ose ajo nuk flet anglisht, atëherë unë jam në telashe," - tha në intervistë një prej të anketuarve serbë.

E njëjta gjë u identifikua si problem nga akterët tjerë joqeveritarë të cilët kanë bërë përpjekje për ta lehtësuar këtë gjë. Në intervistën tonë me Odën Ekonomike të Kosovës, ata deklaruan se ishin angazhuar në promovimin e iniciativave që ofrojnë shërbime dhe mjete në lidhje me mësimin e gjuhës. IOM ka krijuar fjalorin dixhital, i cili është fjalori i parë në internet shqip-serbisht-shqip me 20,000 fjalë i realizuar përmes mbështetjes së UNMIK-ut.

Një zgjidhje më e qëndrueshme për problemin do të ishte vendosja e të dy gjuhëve zyrtare (shqip dhe serbisht) në kurrikulën e shkollave shqipe dhe serbe. Sidoqoftë, kjo mbetet një çështje e ndjeshme dhe emocionale për komunitetet pasi mësimi i gjuhës së "palës tjetër" në një farë mase perceptohet si një akt nënshtrimi. Sipas hulumtimit të realizuar në Veri dhe Jug të Mitrovicës, 65% e të anketuarve shqiptarë dhe serbë janë kundër vendosjes së gjuhës së komunitetit tjetër në shkolla.⁶¹

Përceptimi i sigurisë ndikon në lëvizje

Marrëdhëniet e dobëta ndëretnike dhe pengesa gjuhësore gjithashtu ndikojnë në përceptimin e sigurisë për shumë shqiptarë dhe serbë të cilët nuk ndihen komod të lëvizin lirshëm në zonat ku komuniteti i tyre nuk është shumicë.⁶²

Pengesa në krijimin e bashkëpunimit ka më shumë nuanca pasi ka zona me shumicë serbe që perceptohen si të sigurta nga shqiptarët (Graçanica) dhe ato që perceptohen si më pak të sigurta (katër komuna më veriore). E njëjta gjë qëndron për komunitetin serb; Prishtina perceptohet më e sigurt se Mitrovica e Jugut, Vushtrri dhe Skenderaj.

"Marrëdhëniet ndëretnike janë shumë më të relaksuara kur kaloni Vushtrrinë dhe arrini në Prishtinë," - tha një sipërmarrës nga Leposaviq gjithashtu duke shtuar se situata u përmirësua shumë me kalimin e viteve.

---

⁶¹ Qendra për Zgjidhjen Alternative të Kontesteve, "A mund të kuptojmë njëri-tjetrin", 2019

⁶² Ibid

Përceptimi i sigurisë ndikon gjithashtu në bizneset e drejtuar nga shqiptarët dhe individët për të lëvizur lirshëm në Veriun e Kosovës. Si rrjedhojë, kjo zvogëlon lëvizshmërinë e tyre në rajon dhe shanset për të eksploruar mundësitë e biznesit.

Pjesëmarrësit në tryezën e rrumbullakët nuk ishin të befasuar me këtë gjetje dhe shpjeguan këtë dallim në përceptimin e sigurisë në mes të rajonit të Mitrovicës dhe Prishtinës dhe Graçanicës si rezultat i konfliktit 1998-1999, i cili ishte më intensiv në rajonin e Mitrovicës sesa në Prishtinë, si dhe për shkak të pasojave të tensioneve politike me dekada të gjata të cilat kryesisht kishin epiqendrën në komunat më veriore. Ata e përshkruan Kosovën e Veriut si zona ku takohen dy nacionalizmet.

Paqartësia institucionale në Veriun Kosovës e kombinuar me përceptimin e sigurisë i demotivon më tej bizneset e drejtura nga shqiptarët që të angazhohen në bashkëpunim me kompani nga Veriu i Kosovës.

Institucionet sapo filluan të veprojnë në Veri, dhe ato nuk janë plotësisht funksionale. Përveç kësaj, tensionet politike ndodhin shumë shpesh, dhe deri vonë, njerëzit hiqnin targat e Kosovës kur hynin në Mitrovicën e Veriut për shkak të sigurisë. Si mund të dërgoj kamionin tim për të blerë ose shitur mallra të caktuara në Zveçan? Kush mund t'i garantojë sigurinë kamionit ose shoferit tim? ", tha një sipërmarrës shqiptar.

A është bashkëpunimi ekonomik i qëndrueshëm ndaj ndërhyrjeve politike?

Disa nga pjesëmarrësit në tryezën e rrumbullakët mohuan që tensionet politike paraqesin një pengesë të madhe për bashkëpunimin. Ata theksuan se edhe pse marrëdhëniet politike të Beogradit dhe Prishtinës kanë efekte të konsiderueshme në marrëdhëniet tregtare midis të dyve, kjo nuk përkthehet në marrëdhëniet në mes të bizneseve individuale brenda Kosovës.

Unë mendoj se nëse dëshiron të jesh nationalist, mund të jesh i tillë, por në shtëpinë tënde. Nëse dëshiron të jesh biznesmen, duhet të veprësh globalisht dhe të harrosh nacionalizmin. Kjo është një recetë e provuar mirë, dhe mendoj se të gjithë bizneset, shqiptarë dhe serbë, e dinë këtë rregull. Është pak më ndryshe me konsumatorët, por prapë mund të them se ka një frekuencë të lartë të shqiptarëve në tregun e gjelbër në Graçanicë, dhe ata blejnë produkte nga tregu. E njejta gjë ndodh në Gjilan dhe zona të tjera të tilla si Shtërpcë. Ndërsa në Prishtinë, është e vështirë të shesësh mallrat nga fshatrat serbe nëse shitësi nuk flet gjuhën shqipe dhe nuk mund t'i paraqesë mallrat në tregun e Prishtinës. "

Shumica e krizave politike në mes të Beogradit dhe Prishtinës përceptohen si të orkestruara, deklaruan bashkëbiseduesit, duke shtuar se ato nuk mund të "mashtrojnë" pothuajse askënd në terren dhe kanë efekt minimal në gatishmërinë e entiteteve të biznesit për të hyrë në bashkëpunim ndëretnik.

Ajo që mund të paraqesë një problem janë zhvillimet dhe politikat lokale, por edhe efektet e tilla janë minimale dhe mund të prishin marrëdhëniet për disa ditë, por jo më gjatë. Përderisa politikat lokale nuk e dekurajojnë në mënyrë sistematike bashkëpunimin ndëretnik të bizneseve, ato nuk bëjnë asgjë as për ta avancuar atë. Në raste të rralla, ata gjithashtu arrijnë ta ndalojnë atë për një kohë të shkurtër, tha një bashkëbisedues në një tryezë të rrumbullakët.

Bashkëpunimi në mes të serbëve dhe shqiptarëve është më së lehti për t'u vërejtur në lagjen multietnike të Mahallës së Boshnjakëve në Mitrovicën e Veriut dhe ishte shkëmbimi ekonomik në këtë zonë që ishte një objektivi i presionit politik në mes të 2019, midis akuzave për një katastrofë të mundshme humanitare në Veri të Kosovës kur ndërmarrësit pushuan së importuari ilegalisht mallra nga Serbia të cilat tatimoheshin me 100% nga qeveria e Kosovës për shkak të njoftimeve të arrestimeve dhe konfiskimit të mallrave. Përveç të kërkesave të Shoqatës së Sipërmarrësve për të mbyllur dyqanet tregtare, serbët u ftuan gjithashtu të mos shkonin dhe të blinin produkte në Mahallën Boshnjake, ku shumica e pronarëve të dyqaneve refuzuan të mbyllnin dyqanet. Situata u kthye në normalitet pas disa ditësh tensionesh.

Një përfaqësues i OJQ-ve gjithashtu shtoi se, përveç shembujve të tillë, incidente të herë pas hershme fizike në afërsi të qendrave më të mëdha tregtare në Mitrovicën e Jugut dhe fushata të rralla turpëruese nga serbët në mediat sociale gjithashtu mund të ulin shkëmbimin ekonomik për disa ditë.

"Bizneset janë të qëndrueshme ndaj këtyre gjërave. Ndërprerja e përkohshme e bashkëpunimit mund të zgjasë dy ose tre ditë; njerëzit nuk shkojnë në ETC, por më pas ETC poston një zbritje, dhe të gjithë shkojnë atje. Askush nuk sheh problem me këtë. Asgjë që thonë politikanët në një moment nuk mund të bëjë më shumë dëm sesa dëmi që ekziston tashmë - që njerëzit thjesht nuk dëshirojnë të blejnë produkte serbe, përveç atyre që u duhet dhe përveç atyre produkteve me të cilat janë mësuar ose për të cilat nuk mund të gjejnë zëvendësim", - tha një përfaqësues i OJQ-ve nga Mitrovica e Veriut.

Një bashkëbisedues shqiptar nga një diskutim tjetër në tryezën e rrumbullakët ndau mendim të ngjashëm.

"Ne i shesim produktet tona te të gjitha komunitetet, dhe nuk kemi asnjë problem me këtë. Konsumatorët serbë nuk hezitojnë të blejnë produktet tona, gjë që tregon se interesat ekonomike shkojnë përtej ndjenjave nacionaliste".

Mangësitë e procesit të integrimit

Përveç faktit që ndikon në bashkëpunimin ekonomik midis Veriut dhe Jugut të Kosovës, procesi i integrimit shfaq gjithashtu pengesa për integrimin administrativ të komunitetit serb nga Veriu i Kosovës.

Gjegjësisht, moszbatimi i disa marrëveshjeve pengon nivelin e integrimit ekonomik. Për shembull, zbatimi i dobët i marrëveshjes së regjistrimit civil, ose refuzimi i Kosovës për të pranuar si të vlefshme certifikatat e regjistrimit civil të lëshuara nga Serbia që datojnë pas 10 qershorit 1999 (lindja, martesat dhe vdekja), shkakton probleme për komunitetin serb në marrjen e identifikimit të Kosovës dokumente.

Kjo kufizon më tej lirinë e lëvizjes së qytetarëve të prekur dhe rrjedhimisht, integrimin e tyre ekonomik.

Megjithëse situata e marrjes së dokumenteve të identifikimit të Kosovës u përmirësua shumë me kalimin e viteve, procesi i vërtetimit të certifikatës së martesës për serbët (ai më sfiduesi, ndryshe nga vërtetimi i lindjes ose vdekjes, asnjë dokumentacion tjetër ose regjistër spitalor nuk mund të përdoret për të provuar se u bë martesat) është ende i varur nga ripanimi i rregullt i udhëzimeve administrative qeveritare dhe kështu varet nga vullneti politik i partisë në pushtet dhe kjo gjë më së shumti ndikon në martesat e lidhura në mes të një qytetari të lindur në Kosovë dhe një jorezidenti me shtetësi serbe.

Për më tepër, edhe nëse martesat vërtetohet nga autoritetet e Kosovës, për shkak të masës së reciprocitetit për mosnjohjen e pasaportave serbe⁶³, bashkëshortët jorezidentë me shtetësi serbe dhe qëndrim në Kosovë nuk mund të aplikojnë për leje qëndrimi dhe më vonë, për procesin e natyralizimit. Kjo praktikisht do të thotë që nëse një Serb i Kosovës martohet me një grua nga Serbia

---

⁶³Me përjashtim të kalimit të IBM me Serbinë ku bëhen përjashtime për letërnjoftime dhe certifikata të lindjes, Kosova nuk njeh dokumente serbe të lëshuara për qytetarët serbë që banojnë në qytetet në Kosovë nga sistemi serb i Sekretariatit të zyrave të punëve të brendshme të zhvendosura pas luftës.

qendrore pas 10 qershorit 1999 - ajo dhe fëmijët e tyre nuk mund të marrin shtetësinë e Kosovës dhe dokumentet e identifikimit në disa raste. Përveç kësaj, është e rëndësishme të përmendet se martesat e bëra në sistemin serb pas 14 shtatorit 2016 (data e marrëveshjes së fundit të Lirisë së Lëvizjes) nuk mund të verifikohen aspak, duke parandaluar kështu që bashkëshortët që nuk kanë lindur në Kosovë të kalojnë nëpër procesin e natyralizimit.

Edhe pse nuk është një shembull i çështjes së regjistrimit për shkak të mosnjohjes së një çertifikate martese, një sipërmarrës në një fokus grup tregoi shembullin e punëtorit të tij, i cili nuk mund të marrë kartën e identitetit të Kosovës derisa babai i tij të marrë një të tillë. Nga ana tjetër, babait të tij, duke mos qenë i regjistruar në UNMIK, i kërkohet të sigurojë një dokument të vjetër të lëshuar para qershorit 1999 që vërteton identitetin e tij (një letërnjoftim i vjetër ose një pasaportë, ose një dokument i ngjashëm i regjistrimit civil). Derisa punëtori i tij të zgjidhë çështjen, ai nuk mund të hapë një llogari bankare në Kosovë, të kalojë provimin e shoferit, të punësohet legalisht dhe të regjistrohet në Administratën Tatimore, ose të udhëtojë jashtë komunave veriore në rajone të tjera të Kosovës.

Për më tepër, edhe pse njohja e diplomave u diskutua disa herë dhe u dakordua me lehtësimin e BE-së dhe SHBA-së, kjo çështje mbetet e pazgjidhur dhe vazhdon të parandalojë lëvizjen e lirë të fuqisë punëtore. Praktika në zbatimin e këtyre marrëveshjeve kur bëhet fjalë për verifikimin e diplomave të Universitetit në gjuhën Serbe në Kosovë tregoi se procesi është shumë i ngadaltë dhe i ngarkuar me procedura të gjata administrative.⁶⁴ Nga ana tjetër, nostrifikimi i diplomave nga Universitetet në Serbi ende nuk është i mundur.

Për më tepër, procesi i bllokuar i dialogut gjithashtu ndaloi zbatimin e disa prej marrëveshjeve të tjera të rëndësishme nga të cilat komuniteti i biznesit mund të përfitonte - të tilla si bashkëpunimi i themeluar në mes të Odës Ekonomike të Serbisë dhe Odës Ekonomike në Kosovë, gjë e cila u elaborua më parë.

Ekonomia emocionale

Edhe pse shumica e sipërmarrësve të intervistuar serbë dhe shqiptarë shprehën gatishmëri për bashkëpunim të mundshëm, 15 të anketuar (përfaqësues të shqiptarëve dhe serbëve) gjithashtu shprehën shqetësime në lidhje me "ekonominë emocionale" të mundshme ose "nacionalizmin ekonomik" si një praktikë, ku vendimet ekonomike të blerësve ndikohen nga marrëdhëniet ndëretnike sesa nga interesi i tyre ekonomik.^{65 66}

Fenomeni i "ekonomisë emocionale" ose "nacionalizmit ekonomik" është tipik për zonat pas konfliktit ashtu si edhe për çdo konflikt tjetër të dhunshëm në mes të grupeve, të nxitura nga identiteti midis vendeve, rajoneve ose klasave.⁶⁷

Përveç shqetësimeve dhe shembujve të shprehur nga të intervistuarit dhe pjesëmarrësit në tryezën e rrumbullakët, ka disa shembuj të këtyre indikacioneve. Disa nga partitë politike të Kosovës ishin shumë të zëshëm në avokimin e bojkotit të produkteve nga Serbia⁶⁸, dhe ekziston një shembull i një hipermarketi në Ferizaj ku pronari vendosi të ndalojë të gjitha produktet serbe në tregun e tij. Ky hipermarket gjithashtu prezantoi një politikë të etiketimit të të gjitha

⁶⁴ InTER, "Edukimi në procesin e normalizimit të marrëdhënieve në mes të Beogradit dhe Prishtinës", 2019

⁶⁵ <https://kossev.info/srpski-proizvodjaci-na-kosovu-u-nemoj-borbi-za-trziste/>

⁶⁶ Intervista me sipërmarrës serbë dhe shqiptarë dhe diskutime në tryeza të rrumbullakëta

⁶⁷ International Alert, "Rregullimi i tregtisë përtej kufijve të kontestuar", 2015

⁶⁸ <https://balkaneu.com/determination-urges-boycott-products-serbia/>

produkteve me flamurin e vendit të origjinës. E gjithë kjo rezultoi në rritje të qarkullimit vjetor të kompanisë në 3 milion euro.⁶⁹

Kjo praktikë e etiketimit të produkteve me një flamur të vendit të origjinës së produktit institucionalizohet më vonë në nivelin e Kosovës me vendosjen e tarifave 100%.⁷⁰ Megjithëse kjo fushatë ishte e drejtuar kundër kompanive nga Serbia, ajo gjithashtu kishte ndikim në bizneset në pronësi të serbëve të Kosovës, thanë pjesëmarrësit në tryezën e rrumbullakët.

"Qeveria e mëparshme ka punuar në shënjestrimin e produkteve të veçanta, kështu që tani kemi një situatë ku çdo produkt duhet të ketë flamurin e vendit të origjinës, në këtë mënyrë, politikanët i drejtohen elektoratit të tyre me mesazhin - ne nuk duam mallra nga Serbia, ne nuk duam ta forcojmë Serbinë në atë mënyrë. Kjo ka një ndikim në popullatën e zakonshme dhe pjesën më pak të arsimuar të popullsisë. Politikanët e bëjnë atë për interesin e tyre në mënyrë që të marrin mbështetjen e një pjese të zonës elektorale," komentoj prodhuesi bujqësor nga Zubin Potoku.

Për më tepër, një përfaqësues nga një organizatë zhvillimi e drejtuar nga serbët shprehu mendimin se fenomeni i "ekonomisë emocionale" ishte më i pranishëm në vitet e para pas konfliktit sesa tani:

"Në ditët e sotme njerëzit nuk interesohen shumë për përkatësinë etnike të shitësit, ata interesohen për cilësinë e produktit dhe marrjen e tij me çmimin më të ulët të mundshëm".

Në anën tjetër, një ekonomist shqiptar e shpjegoi këtë fenomen pak më ndryshe:

"Unë nuk mendoj se kjo është e pranishme në mes të bizneseve; pasi të gjitha janë të orientuara drejt fitimit. Në anën tjetër, ky fenomen mund të jetë i pranishëm në mesin e konsumatorëve, dhe bizneset thjesht ndjekin kërkesën e tregut. Nëse konsumatorët nuk i duan këto produkte, bizneset do të ndjekin kërkesat e tyre".

---

⁶⁹ <https://kossev.info/plus-center-the-only-market-in-kosovo-that-does-not-sell-goods-from-serbia/>

⁷⁰ <https://kossev.info/u-svako-j-prodavnici-na-kosovu-pored-cene-proizvoda-obavezna-i-zastava-zemlje-porekla/>

Megjithatë, ne kemi intervistuar dy biznese të cilët ngurrojnë për të hyrë në bashkëpunim ndëretnik për shkak të mosbesimit me bazë etnike. Një përfaqësues i shoqatës së marketingut tregoi se rastet ku bizneset drejtohen më shumë me emocione sesa me interes financiar janë të rralla:

"Pronarët e bizneseve që u prekën gjatë luftës nuk dëshirojnë as të bëjnë biznes me bizneset serbe, ndërsa për dikë që nuk ka pasur pasojë, nuk ka asnjë problem".

Disa shembuj se si ekonomia emocionale ende ndikon në mjedisin e biznesit u përmendën nga të anketuarit në këtë hulumtim.

Një sipërmarrës nga Mitrovica e Veriut dëshmoi se ekziston një nivel i nacionalizmit ekonomik por theksoi se kjo është kryesisht e pranishme tek konsumatorët, rrallë tek njerëzit e biznesit. Ai dha një shembull personal ku ai arriti të vendosë bashkëpunim me një shqiptar nga Prishtina për të zgjeruar biznesin e tij të patentës në Prishtinë, por u kërkua nga partneri i tij i biznesit për të hequr çdo përmendje të patentës nga zona serbe dhe i kërkoi që të paraqitej para publiku se i përket një kombi tjetër sllav.

"Bashkëpunimi im dhe i tij (partneri i biznesit nga komuniteti shqiptar) është i shkëlqyeshëm - ai sheh fitim atje, ai sheh se biznesi është fitimprurës dhe mund të bëjë para, ndërsa prezantimi para qytetarëve në Prishtinë duhej të kalonte në një mënyrë krejt tjetër. Na u desh të fshijmë të gjitha të dhënat se ishte një patentë serbe, që ekzistonte në komunitetet serbe sepse ata nuk do ta pranonin atë".

Një sipërmarrës shqiptar nga Mahalla e Boshnjakëve shpjegoi se stimulimi i nacionalizmit ekonomik në mes të Kosovës dhe Serbisë përkohësisht kishte ndikuar edhe në biznesin e tij.

"Kur tarifa 100% u prezantua përsëri në 2019, ajo krijoi një krizë ku shumë serbë ndaluan të blinin mallra në dyqanet shqiptare nga inati. Përveç kësaj, politikanët serbë gjithashtu kërcënuan serbët vendas që të mos blinin asgjë në dyqanet shqiptare. Për fat të mirë, situata u kthye në normalitet pas disa ditësh".

Një prodhues bujqësor në një tryezë tjetër të rrumbullakët përmendi shembullin e një prodhuesi tjetër serb të piteve shtëpiake i cili pakëtoi produktin e tij në pako që tregonin se produkti origjinonte nga një firmë e drejtuar nga shqiptarët. Një pjesëmarrës në tryezën e parë të

rrumbullakët përmendi një shembull të ngjashëm personal, ku u detyrua të largojë çdo përmendje të origjinës serbe në mënyrë që të zgjerojë biznesin të tij në Prishtinë.

Për më tepër, një prodhues nga Graçanica shpjegoi se edhe ai po përballet me pengesa të vazhdueshme kur përpiqet të shesë produktet e tij distributorëve në zonat me shumicë shqiptare. Ai thotë se eventualisht arriti të krijojë një bashkëpunim të frytshëm me biznesin e drejtuar nga shqiptarët, me kusht që të përdorte paketimin dhe etiketën e kompanisë së partnerit të tij. Ai gjithashtu theksoi se ai e kishte ngritur çështjen e nacionalizmit ekonomik, por përfundimisht vendosi të mos flasë për të publikisht pasi zbuloi se ai tërheq vëmendjen dhe kjo mund të ndikojë më tej negativisht në biznesin e tij.

Përveç që paraqiten si kompani shqiptare, disa biznese të drejtuara nga serbët u kërkohet nga partnerët e biznesit shqiptarë që mallrat e prodhuara në Graçanicë ose enklavat serbe të etiketohen si të prodhuara jashtë Kosovës.

"Është një djalë në Graçanicë që shet "rahat llokum" dhe ai i etiketoi mallrat si të prodhuara në Novi Pazar edhe pse ishin prodhuar në Graçanicë. Unë nuk e di nëse kjo është një lloj refuzimi i mallrave që vijnë nga Graçanica, por bizneseve serbe iu kërkua ta bënin këtë në mënyrë që mallrat e tyre të prezantohen në tregjet shqiptare," - tha një ish-punonjës i Agjencisë Ndërkombëtare të Zhvillimit.

Në fund, një menaxher i medias tregoi një shembull të kompanive të mëdha që operojnë në tregun e Kosovës të cilët kanë frikë të promovojnë shërbimet e tyre në komunat me shumicë serbe pasi shqetësohen se kjo do të kishte një ndikim negativ në fitimin e tyre, i cili kryesisht varet nga klientët dhe konsumatorët shqiptarë.

"Një Rrjet televizioni serb nënshkroi një kontratë një-mujore me një bankë të shquar tregtare në Kosovë për të transmetuar një fushatë promovuese mbi produktet financiare të bankës. Dy ditë pas fillimit të fushatës, personi përgjegjës i Rrjetit të televizionit mori një telefonatë nga banka duke kërkuar të ndalonte fushatën. Një shembull tjetër personal është ofrimi im i një qendre të madhe tregtare afër Graçanicës për të promovuar kompaninë e tyre në mediat ku unë punoj. Ata sinqerisht më thanë se, megjithëse kishin klientë serbë, ata do të preferonin të mos ishin të parët që reklamonin në mediat serbe pasi kjo mund të ndikojë negativisht në biznesin e tyre. Kjo ju bën të pyesni veten, nëse të mëdhenjtë kanë frikë të thyejnë akullin, atëherë si mund të presim që bizneset më të vogla shqiptare të guxojnë të promovojnë produktet dhe shërbimet e tyre në mediat serbe?", Tha ky pjesëmarrës në një tryezë të rrumbullakët.

Fenomeni i nacionalizmit ekonomik është gjithashtu i pranishëm në komunitetin serb. Siç është theksuar më parë në këtë punim, një i intervistuar nga Graçanica theksoi se konsumatorët në zonat me shumicë serbe kishin paragjykitime ndaj cilësisë së mallrave të prodhuara nga

ndërmarrjet shqiptare në Kosovë, por me vendosjen e tarifës 100%, ata filluan të blinin produkte të Kosovës dhe, siç dëshmoi ai, konsumatorët kuptuan se ka produkte me cilësi të jashtëzakonshme.

Mungesa e mbështetjes institucionale për bashkëpunimin ekonomik

Shumica e pronarëve të bizneseve nga të dy komunitetet konsiderojnë se autoritetet përkatëse as nuk e lehtësojnë dhe as nuk e inkurajojnë bashkëpunimin ndëretnik të biznesit.

Një pjesëmarrës shqiptar në tryezën e rrumbullakët deklaroi se autoritetet qendrore kanë fuqitë themelore për të stimuluar bashkëpunimin ndëretnik, por atyre u mungojnë idetë dhe nuk po vendosin politika të tilla. Në anën tjetër, ai tha se autoritetet lokale nuk mbështesin politika të tilla as para autoriteteve qendrore.

"Deri më tani, unë nuk kam parë ndonjë nga qeveria lokale të këmbëngulë në inkurajimin e bashkëpunimit ndër-etnik të biznesit".

Një sipërmarrës shqiptar pretendoi në intervistë se ai e njeh situatën politike të Veriut dhe Jugut shumë mirë dhe mund të thotë me siguri se autoritetet lokale nuk po bëjnë përpjekje për të inkurajuar bashkëpunimin ekonomik ndëretnik.

Pjesëmarrësit në tryezën e rrumbullakët u pajtuan, duke deklaruar se buxhetet komunale përqendrohen në kapital dhe projekte infrastrukturore, të cilat përfitojnë vetëm bizneset nga sektori i ndërtimitarisë. Në të njëjtën kohë, nuk ka programe të zhvilluara për të mbështetur bizneset e tjera - prodhuesit, punëtorët e bujqësisë ose tregtarët.

"Politika lokale nuk i mbështet bizneset në Veri në një mënyrë adekuate, veçanërisht bizneset serbe. Kjo qasje është e njëanshme, të gjitha paratë derdhen në një burim, dhe kaq", - tha një sipërmarrës nga Mitrovica e Veriut.

Prodhuesit bujqësorë nga Zveçani vunë në dukje se administrata në zonat me shumicë serbe është gjithashtu joefikase ose jofunkionale për shkak të vetëm një procesi të pjesshëm të integritimit. Ata renditën disa dokumente që nuk ishin në gjendje t'i merrnin në komunën e Zveçanit pasi asnjë zyrtar nuk ishte caktuar për kryerjen e shërbimit; ndër dokumentet e përmendura ishte pagesa dhe lëshimi i konfirmimit të taksave të paguara të pronës komunale. Si pasojë, ata nuk ishin në gjendje të merrnin një leje ndërtimi për një objekt të modelit të përkohshëm.

Komunat më veriore u kritikuan gjithashtu për atë që u përshkrua si mungesë e gatishmërisë së autoriteteve lokale për të marrë në konsideratë banorët shqiptarë lokalë dhe komunat fqinje me shumicë shqiptare.

"Politika jonë në Veri bazohet në premisën që këtu nuk jeton asnjë shqiptar; sikur nuk ekzistojnë; sikur të jemi vetëm këtu në Kosovë. Nëse dikush nuk ekziston, si e vendosni bashkëpunimin me ta? Kjo është politika jonë për gjithçka", vuri në dukje një pronar bizhuterish për atë që mund të interpretohet si mentaliteti izolues i institucioneve lokale në zonat me shumicë serbe.

Institucionet lokale⁷¹ gjithashtu raportojnë se nuk ka politika lokale në lidhje me rritjen e bashkëpunimit ndër-etnik të biznesit, ku një përfaqësues i komunës së Mitrovicës Jugore madje u ankua se komunat më e veriut nuk kishin treguar interes për bashkëpunim. Për më tepër, përfaqësuesi i komunës së Mitrovicës Jugore gjithashtu deklaroi se ai beson se bashkëpunimi në nivelin e komunitetit pasqyron marrëdhëniet ndërmjet Kosovës dhe Serbisë në nivelin qeveritar, duke thënë:

"Politika është faktori kryesor që ndikon në bashkëpunim. Kur marrëdhëniet në nivelin kombëtar ndërmjet qeverive të Kosovës dhe Serbisë janë të mira, bashkëpunimi rritet dhe anasjelltas".

Kur bëhet fjalë për atë çfarë mund të bëjnë institucionet për të rritur bashkëpunimin e mëtejshëm ndër-etnik, pjesëmarrësit deklaruan se ata duhet të stimulojnë prodhimin dhe tregtinë. Ata bënë thirrje që autoritetet lokale t'u ofrojnë bizneseve parcela toke, grante dhe mundësi rrjetëzimi⁷² për të mbështetur bashkëpunimin ndër-etnik. Pjesëmarrësit në tryezën e rrumbullakët ranë dakord që politika në nivele të larta luan një rol kryesor dhe shpjeguan se autoritetet lokale serbe herë pas here shmangin bashkëpunimin me komunat fqinje me shumicë shqiptare pasi dëshirojnë të kontrollojnë procesin e integritimit.

---

⁷¹ Intervistat me Komunën e Mitrovicës së Jugut dhe Prishtinës

⁷² Kur bëhet fjalë për mundësitë e rrjetëzimit, 11 pronarë të bizneseve shqiptare deklaruan se janë të interesuar të marrin pjesë në ngjarje biznes për biznes me komunitetet e tjera për të vlerësuar fushat e bashkëpunimit dhe për të krijuar bashkëpunime biznesi. Nga pala serbe, 2 të anketuar thanë se mund të merrnin pjesë, 11 do të merrnin pjesë, 2 do të merrnin pjesë vetëm nëse koha lejonte, dhe 2 thanë se përgjigja e tyre do të varet nga kush i organizon ato, çfarë do të prezantonin dhe cili do të ishte qëllimi përfundimtar i një ngjarjeje të tillë.

" Është si një lojë pokeri. Ka shtytje nga bashkësia ndërkombëtare për t'i bërë komunat më veriore të bashkëpunojnë me komunat fqinje me shumicë shqiptare. Kryetari i Mitrovicës së Jugut e dëshiron atë bashkëpunim në mënyrë që ta përdorë atë për përfitimin e tij politik dhe ta paraqesë atë sikur ai është i vetmi që bën lidhjen e ndarjes dhe integron Mitrovicën e Veriut. Në anën tjetër, pala serbe e pengon këtë pasi ata duan diçka në këmbim", shpjegoi pjesëmarrësi në tryezën e rrumbullakët.

Në anën tjetër, përfaqësuesit e intervistuar të institucioneve të nivelit qendror, Ministria e Ekonomisë dhe Ambientit dhe Ministria e Bujqësisë, gjithashtu thanë se ata nuk kanë programe specifike që synojnë bashkëpunimin ndëretnik, por pretenduan se institucionet e tyre kanë politika gjithëpërfshirëse kur bëhet fjalë për disbursimin e granteve. Një problem i veçantë për regjistrimin e bizneseve bujqësore lind nga zbatimi jo i duhur i marrëveshjes për kadastër, ku procesi i bllokuar i verifikimit të pronës parandalon regjistrimin e disa prej produkteve bujqësore, e cila është një kërkesë e përshtatshmërisë për aplikim për projekte bujqësore.

Përfaqësuesi i Ministrisë së Ekonomisë dhe Ambientit tha se pengesa kryesore për bashkëpunimin ndëretnik është fakti që komunat janë kryesisht homogjene. Njëkohësisht, megjithëse nuk kanë programe specifike për ta inkurajuar atë, ata janë plotësisht të vetëdijshëm se bashkëpunimi ndëretnik është në interesin më të mirë të Kosovës pasi një bashkëpunim i tillë do të ndikonte në rritjen ekonomike dhe do të kishte një ndikim pozitiv në treguesit e tjerë makroekonomikë.

Oda Ekonomike e Kosovës - frika nga e panjohura

Përfaqësuesi i Odës Ekonomike të Kosovës (OEK) i cili foli me ADRC deklaroi se OEK ka më shumë se 16,000 anëtarë dhe 30 shoqata sektoriale, të përfaqësuara përmes zyrave të saj rajonale në Pejë, Gjakovë, Prizren, Ferizaj, Gjilan, Mitrovica, dhe Prishtinë (selia). Paketat e shërbimeve të ofruara për kompanitë e tyre anëtare përfshijnë por nuk kufizohen në: Ngjarje dhe dreka për rrjetëzim, avokim dhe lobim, panairë të ndryshme tregtare, promovim dhe marketing, misione tregtare me vendet e BE, takime B2B, barkode, çertifikata të origjinës, konferenca vjetore të biznesit, Tribunali i Brendshëm i Përhershëm i Arbitrazhit, klubet e biznesit, dhe studime të disponueshme, të dhëna, analiza ekonomike dhe statistika të tregtisë për përdorim.

Përfaqësuesi i OEK thotë se ekziston një Pikë Fokale/ Koordinator i caktuar për bizneset e pakicave brenda Odës Ekonomike të Kosovës dhe se ka pasur një prezantim të shërbimeve për shumë kompani serbe. OEK gjithashtu tha se ata po punojnë drejt anëtarësisë së "Shoqatës së Sipërmarrësve Serbë Graçanica" në Odën Ekonomike të Kosovës.

OEK gjithashtu ofron informacion në gjuhën serbe në faqen e tyre të internetit në mënyrë që kompanitë serbe të biznesit të informohen në lidhje me ndryshimet në kornizën ekonomike dhe ligjore.

Sidoqoftë, një numër më i vogël i bizneseve të intervistuar për këtë hulumtim deklaruan se ata nuk do të bashkoheshin në një odë biznesi të përbërë nga biznese nga komunitete të ndryshme,

dhe midis tyre, kishte më shumë biznese të drejtuara nga serbët.⁷³ Pjesëmarrësit në tryezën e rrumbullakët besojnë se kjo është për shkak të mungesës së njohurisë së çfarë bëjnë odat e biznesit. Shumë kanë frikë se bashkimi me një odë biznesi do të nënkuptojë marrjen e më shumë (kryesisht) përgjegjësive financiare, veçanërisht kur bëhet fjalë për bizneset në Veri të cilët, për pjesën më të madhe, operojnë jashtë sistemit në ekonominë gri.

Ata gjithashtu kritikuan Odën Ekonomike ekzistuese të Kosovës që nuk është shumë aktive në afrimin e bizneseve të drejtuara nga Serbët, duke kërkuar vetëm *pro forma* për anëtarësim nga ky komunitet, siç dihet nga fakti se shumica e anëtarësimeve u siguruan nga angazhimi i OJQ-ve dhe aktivitete të projektit të fokusuar në B2B.

Pjesëmarrësit në një tryezë të tjetër të rrumbullakët gjithashtu nënvizuan mungesën e mirëkuptimit si një pengesë kryesore për bizneset e drejtuara nga serbët për t'u bashkuar në odën ekonomike. Por një nga bashkëbiseduesit kishte një përvojë tjetër kur bëhej fjalë për angazhimin e OEK-së në zonat me shumicë serbe. Ai theksoi se aktivitetet e tyre janë jashtëzakonisht të rëndësishme për zhvillimin e bizneseve por që kjo nuk njihet si mundësi nga bizneset e drejtuara nga serbët.

Të gjithë pjesëmarrësit në tryezën e rrumbullakët theksuan që ata personalisht do të bashkoheshin në një odë ekonomike multietnike, në veçanti, për shkak të nevojës për informacion.

Pjesëmarrësit në tryezën e rrumbullakët ishin gjithashtu shumë kritikë ndaj performancës dhe lidershit të Shoqatës së Sipërmarrësve në Veri. Siç shpjeguan ata, udhëheqja është shumë e politizuar dhe në lidhje të ngushtë me autoritetet lokale, duke i bërë ata një zgjedhje joadekuate për të kritikuar autoritetet mbi politikën lokale. Për më tepër, ajo dominohet nga bizneset e ndërtimit të cilët nuk kanë interes të shohin buxhetet lokale të transformohen nga përqëndrimi i infrastrukturës në zhvillimin e biznesit.

Të pyetur nëse midis komunitetit të biznesit në Veri ka zëra që kërkojnë krijimin e një shoqate më autentike të sipërmarrësve, të tre që morën pjesë në këtë diskutim thanë se nuk ka asnjë pasi askush nuk do të dilte vullnetar për të marrë një përgjegjësi të tillë, siç e shprehin ata, gjithçka zhvlerësohet dhe u nënshtrohet lojërave më të larta politike.

Mbështjetja e akterëve të tjerë joqeveritarë

Shumë organizata lokale dhe ndërkombëtare janë të angazhuara në mbështetjen e zhvillimit ekonomik dhe integritimit ekonomik përmes granteve, trajnimeve për ngritjen e kapaciteteve, organizimit të panairove ndëretnike dhe projekteve ekonomike ndëretnike.

Akterët joqeveritarë të intervistuar për qëllimin e këtij hulumtimi të cilët janë të angazhuar me biznesin dhe komunitetin start-up, të tilla si Innovation Center Kosova (ICK) dhe Bonevet, deklaruan se ata kanë politika gjithëpërfshirëse në këtë drejtim dhe se komuniteti serb, në

---

⁷³ 7 pronarë të bizneseve shqiptare deklaruan se do të bashkoheshin në një odë biznesi ndëretnike, 2 ishin kundër idesë që deklarorin se tashmë ekziston një Odë Ekonomike e Kosovës dhe se nuk ka asnjë arsye për të krijuar një tjetër. Nga ana tjetër, 11 biznese serbe do të ishin të interesuar të bashkoheshin me një organ të tillë ndërsa 5 ishin kundër.

veçanërisht nga Kosova e Jugut kanë qenë të angazhuar në projektet dhe ngjarjet e tyre më parë. Bonevet madje po planifikon të hapë zyrën e tyre të degës në Mitrovicë në 2021 me qëllim që t'i bëjë shërbimet e tyre të arritshme për qytetarët nga Rajoni i Mitrovicës. Në anën tjetër, ICK organizon aktivitete të ndryshme që mund të stimulojnë bashkëpunimin ndëretnik, siç janë gara për start-up, trajnime dhe bursa. ICK gjithashtu ka një inkubator virtual për të rinjtë që nuk jetojnë në Prishtinë apo qytetet afër.

Në anën tjetër, përfaqësuesi i Agjencisë Rajonale të Zhvillimit të Veriut gjithashtu deklaroi se ata kanë qenë të angazhuar gjerësisht në bashkëpunim me autoritetet komunale për të mbështetur zhvillimin ekonomik. Për momentin, Agjencia po zbaton dy projekte të mëdha - një ku ata organizojnë trajnime për zbatimin e ligjit të punës dhe sigurisë dhe shëndetit në punë dhe një tjetër me Ministrinë e Kulturës ku 150 të rinj janë trajnuar për të zhvilluar aftësitë profesionale në fushën e grafikut të dizajnit dhe zhvillimit të internetit. Përfaqësuesi gjithashtu deklaroi se ata kanë ofruar mbështetje të skemës për grante për bizneset dhe se 60% ose 300 aplikime ishin nga kompanitë serbe nga rajoni.

Shumë akterë të tjerë joqeveritarë implementojnë projekte që kanë të bëjnë me zhvillimin e marrëdhënieve ndëretnike në Kosovë. Në fakt, sipas bazës së të dhënave të disponueshme në platformën Kosovo Trust Building⁷⁴, janë 137 projekte të implementuara ose në vazhdim e sipër të organizatave ndërkombëtare dhe lokale që trajtojnë këtë temë.

Në fund, një kornizë për zhvillimin ekonomik komunal do të sigurohet për komunat në Rajonin e Mitrovicës këtë vit përmes "Programit Gjithëpërfshirës të Zhvillimit" të zbatuar nga UN Habitat, PAX dhe Ndërtimi i Komunitetit Mitrovicë. Programi synon të mbështesë komunat në krijimin e Planeve Zhvillimore Komunale, Hartave Komunale të Zonimit dhe hartimin e Planeve të Pjesëmarrjes së Qytetarëve, të cilat do të thjeshtonin procedurat e demokracisë lokale dhe do të siguronin një kornizë për zhvillimin urban dhe ekonomik komunal.

---

⁷⁴ <https://kosovotrustbuilding.com/>

PËRFUNDIMI:

Dialogu i udhëhequr nga BE për normalizimin e marrëdhënieve në mes të Kosovës dhe Serbisë i filluar në 2011 shtriu bazën për, ndër të tjera, rritjen e bashkëpunimit të biznesit brenda komuniteteve të Kosovës. Sidoqoftë, ky synim nuk i përmbushi pritjet pasi palët nuk ishin të gatshme të zbatonin marrëveshjet. Për të rritur lidhjet ekonomike, të dy palët duhet të angazhohen për zbatimin e marrëveshjeve që, ndër të tjera, rregullojnë shkëmbimin ekonomik. Por serioziteti në zbatimin e të gjitha marrëveshjeve të tjera do të krijonte gjithashtu një ndjenjë të parashikueshmërisë dhe stabilitetit që mund t'i sinjalizojë popullatën e gjerë se intrigat politike nuk do të vinin në pikëpyetje sigurinë e investimeve të tyre të biznesit.

Një shembull i tillë është bashkëpunimi pozitiv i Odës Ekonomike Serbe dhe asaj të Kosovës që tani është i ngrirë. Në vend që të shikojë mënyra për të synuar integrimin e mëtejshëm ekonomik të bizneseve serbe të Kosovës, ky proces është i ngarkuar nga ajo që identifikohet si kapja e biznesit serb të Kosovës për t'u bashkuar me OEK-në. Bizneset serbe të Kosovës kanë nevojë për mundësi zhvillimi nëse duan të dalin nga ekonomia gri, dhe OEK mund të marrë rolin mbështetës në këtë përpjekje.

Sidoqoftë, proceset vërtet transformuese në marrëdhëniet e Beogradit dhe Prishtinës nuk mund të ndodhin midis ofrimit të vazhdueshëm të konfliktit. Në vend të kësaj, duhet të bëhet ofrim më i fuqishëm i paqes. Ndërsa gjërat qëndrojnë tani, përpjekjet e konsiderueshme të akterëve jo-qeveritarë të jashtëm dhe të brendshëm për të nxitur proceset e pajtimit ulen poshtë nga politikat etno-nacionaliste dhe deklaratat që prekin në mënyrë të pashmangshme të gjitha format e bashkëpunimit, përfshirë ato në mes bizneseve.

REKOMANDIME:

Në përputhje me gjetjet kryesore të paraqitura në këtë hulumtim, ekipi i ADRC-së ofron rekomandimet e mëposhtme:

- Pasi që dialogu dhe bashkëpunimi ekonomik ndërmjet Serbisë dhe Kosovës ndikon në bashkëpunimin ndëretnik në nivelin e komunitetit në Kosovë:
  - Odat Ekonomike të Serbisë dhe Kosovës duhet të rinisin, intensifikojnë dhe zgjerojnë bashkëpunimin e tyre. Bashkëpunimi i tyre duhet të prioritetizohet dhe të inkurajohet nga niveli politik;
  - Kosova dhe Serbia duhet të braktisin praktikën e vendosjes së politikave anti-konkurrese dhe stimulimin e "ekonomisë emocionale" / sjelljes ekonomike me bazë etnike;
  - Kosova dhe Serbia duhet të identifikojnë të gjitha pengesat burokratike në shkëmbimin tregtar dhe t'i zgjidhin ato me mirëbesim;
  - Palët duhet të qëndrojnë të përkushtuara në zbatimin e marrëveshjes së Uashingtonit;
  - Kosova duhet të zgjidhë problemin në lidhje me dokumentet e identifikimit;
  - Palët duhet të punojnë në gjetjen e një moduli të qëndrueshëm për tejkalimin e barrierës gjuhësore në nivelin e komunitetit përmes marrëveshjes politike për vendosjen e kurrikulës gjuhësore në shkollat serbe dhe shqipe në Kosovë;

- Palët negociuese duhet të punojnë në identifikimin e shkaqeve të pasigurisë institucionale të pakicës serbe dhe të përfshijnë rezolutat e tyre në marrëveshjen gjithëpërfshirëse;
- Komunat duhet të hartojnë një strategji ekonomike që synon zhvillimin e sektorit privat bazuar në planet e zhvillimit komunal;
- Shoqata e Biznesit Serb të Kosovës duhet të themelohet dhe të sigurojë mbështetje për biznesin serb të Kosovës, qoftë në çështje ligjore, ngritjen e kapaciteteve, integrimin e tregut apo krijimin e grupeve ekonomike të prodhuesve të vegjël. Krijimi i këtij organi duhet të mbështetet nga përfaqësuesit politikë serbë, Odat Ekonomike të Kosovës dhe Serbisë;
- Një zgjidhje tranzicionale për tejkalimin e barrierës gjuhësore duhet të shikohet përmes Odës Ekonomike të Kosovës dhe Shoqatës së Biznesit të Serbëve të Kosovës, e cila duhet të kërkojë fonde për projekte të qëndrueshme të mësimin të gjuhës;
- Kosova duhet të konsiderojë stimulimin e rritjes ekonomike lokale duke prezantuar politikën e decentralizimit fiskal në tërë Kosovën, ku komunat do të materializojnë një pjesë të TVSH-së së mbledhur në territorin e komunës së tyre. Kjo do të mbështeste integrimin ekonomik dhe do të stimulonte komunat që të angazhohen më shumë në zhvillimin ekonomik, bashkëpunimin ndëretnik dhe në luftimin e ekonomisë informale në territoret e tyre.

